

Jaargang 12 April 2004 Nummer 3

Facta

A photograph of a group of young people, likely students or young professionals, sitting around a long wooden table in a meeting or discussion. They are engaged in conversation, with some looking towards the camera and others looking at each other. The setting appears to be a modern, possibly academic or professional, environment with a brick wall in the background. The table is set with papers, glasses of water, and coffee cups.

**JONGE SOCIOLOGEN
DISCUSSIËREN OVER DE
TOEKOMST VAN HUN VAK**

**VERSCHILLEN IN
OVERLEVINGSKANSEN VAN
JODEN TIJDENS W.O. II**

**GERRIT JAN ZWIER LAAT
MALINOWSKI HERLEVEN OP
KIVAKIVA**

- 2 Feiten, inclusief 25 jaar Tijdschrift voor Sociologie
- 4 Sociologen van de toekomst: ontdekkingsreizigers of boekhouders? - Sue-Yen Tjong Tjin Tai

De toekomst van de sociologie

De Verkenningcommissie Sociologie organiseerde op 18 maart 2004 een workshop waarin zes talentvolle sociologen hun onderzoek én hun ideeën over toekomstige onderzoeksentwikkelingen in de Nederlandse sociologie presenteerden. Daarop reageerden de hoogleraren Ruud Koopmans, Tanja van der Lippe en Rafael Wittek. Ook buiten de verkenningcommissie is de discussie in volle gang, zo blijkt uit de columns van Dick Pels en Henk de Vos.

4

- 7 De jonge garde over de toekomst: Workshop Jong Talent - Foto's: Rien van der Leeden; samenstelling: Henk Jansen
- 12 Column: Het einde van de sociologie - Dick Pels

De overlevingskansen van joden tijdens de Tweede Wereldoorlog

16

Tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn 102.000 van de 140.000 Nederlandse joden omgekomen. De onderzoekers Marnix Croes en Peter Tammes laten in hun proefschrift zien dat de overlevingskans van hen die aan vervolging waren blootgesteld, geen kwestie van louter toeval was. Anders dan tot nu toe werd aangenomen, bestonden binnen Nederland verschillen in overlevingskansen van joden. Croes en Tammes tonen aan dat je met kwantitatieve onderzoeksmethoden tot nieuwe historische inzichten kunt komen.

- 13 Column: De toekomst van de sociologie - Henk de Vos
- 15. Column: De pet van de politicoloog - Patrick Stouthuysen
- 16 De overlevingskansen van joden tijdens de Tweede Wereldoorlog - Sue-Yen Tjong Tjin Tai

12e jaargang, nr. 3, april 2004

Facta - sociaal-wetenschappelijk magazine is een uitgave van SISWO/Instituut voor Maatschappijwetenschappen en Koninklijke Van Gorcum. Facta verschijnt acht keer per jaar.

Redactie

Plantage Muidergracht 4, 1018 TV Amsterdam, tel. 020 5270663, fax 020 6229430, e-mail: facta@siswo.uva.nl
 Voor België: Kurt De Wit, tel. 016 323207, e-mail: Kurt.DeWit@soc.kuleuven.be

Hoofdredactie: Henk Jansen. Redactiesecretariaat: Marja Harms
 Redactie: Michiel Beker, Talja Blokland, Liset van Dijk, Marlies Eijnsink, Marloes Janson, Esther van der Meer, Jan Nekkers, Sara Rubbens, José van Santen, Sue-Yen Tjong, Martijn Wit, Kurt De Wit

Medewerkers

René Gabriëls, Andries Hoogerwerf, Edith de Leeuw, Dick Pels, Patrick Stouthuysen, Henk de Vos, Liesbet van Zoonen

Fotografie

Rien van der Leeden, Rotterdam; Carla Schoo, Amsterdam

Tekening

Tjeerd Royaards

Desktop Publishing

Peter de Kroon, Annette van de Sluis

Colofon

- 20 Seks en magie op Kivakiva: Gerrit Jan Zwier laat Malinowski herleven - Henk Jansen
- 24 Baanbreker: Khalid Boutachekourt - Esther van der Meer
- 25 Column: Niet polariseren - Andries Hoogerwerf
- 26 Portret: Kindertaalontwikkeling - Marijn van Dijk
- 28 Portret: Attitudeschaal Sociale Limieten - C.J. Boersma
- 30 De financiering van de pensioenen: generatieconflict of gulden middenweg? - Lucy Kok en Lisa Putman

De reïncarnatie van Bronislaw Malinowski

De etnografische klassiekers vormen de favoriete afdeling binnen de antropologie van de schrijver Gerrit Jan Zwier. Hij baseerde de hoofdpersoon Brono Bishop in zijn roman *De dwaze eilanden* op de antropoloog Bronislaw Malinowski, die in de periode 1915-1918 veldwerk op de Trobriandeilanden deed en daar niet alleen wetenschappelijk over publiceerde, maar ook een dagboek bijhield. Bishop doet onderzoek op Kivakiva. Hij blijkt een gedreven etnograaf te zijn. En een man van vlees en bloed. Met zeeënvul zaad.

20

- 32 Ziekteverzuim: een kwestie van aanstelleritis ? - Fabian Dekker
- 34 SISWO
- 35 Gesignaleerd - Martijn Wit
- 36 Nieuws van de Verenigingen
- 36 Aanwijzingen voor auteurs

Foto omslag: Rien van der Leeden

Druk, vormgeving en administratie

Koninklijke Van Gorcum, Postbus 43, 9400 AA Assen
tel. 0592 379555, fax 0592-379552, e-mail: facta@vangorcum.nl
website: <http://www.vangorcum.nl/>

Abonnementen:

SISWO-relaties	€36,75
Particulier	€44,50
Instellingen	€73,50
Studenten/aio	€28,90
Collectieve afname	€28,90

Advertenties:

1/1 pagina	€340,00
1/2 pagina	€180,00
1/4 pagina	€110,00
bijsluiten folder in overleg	

ISSN 0928-5350 - Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Advertenties

Koninklijke Van Gorcum bv, telefoon 0592-379566

Facta website: <http://www.maatschappijwetenschappen.nl>

Gedragscode voor Onderzoek & Statistiek

Op 18 februari 2004 heeft het College Bescherming Persoonsgegevens (CPB) zijn goedkeuring gehecht aan de *Gedragscode voor Onderzoek & Statistiek*. Deze gedragscode biedt respondenten van onderzoek een stevige bescherming. Persoonsgegevens worden nooit en te nimmer vrijgegeven. Tijdens gebruik door de onderzoekers worden de gegevens goed bewaard en afgeschermd, en na gebruik wordt de koppelingsmogelijkheid vernietigd. Burgers kunnen dus zonder bedenkingen meedoen aan onderzoek dat door deze gedragscode wordt gereguleerd.

De gedragscode is een vorm van zelfregulering van de branche. Ze is het resultaat van een samenwerking van drie organisaties die onderzoeksinstituten vertegenwoordigen: de Vereniging voor Beleidsonderzoek (VBO), de Vereniging voor Statistiek en Onderzoek (VSO) en de MarktOnderzoekAssociatie.nl (MOA). De VBO is de brancheorganisatie van het beleidsonderzoek, de VSO is de organisatie van onderzoek en statistiek afdelingen van gemeenten en provincies en de MOA is de brancheorganisatie van het marktonderzoek. De leden van deze drie branche-organisaties zijn samen verantwoordelijk voor een zeer groot deel van de gegevens die in Nederland voor onderzoek worden verzameld. Voorzitter van de gemeenschappelijke Werkgroep Gedragscode van de drie organisaties was drs. A.J. Nijssen. De Gedragscode is te vinden op de websites van VSO (<http://www.vsonet.nl/>) en VBO (<http://www.beleidsonderzoek.nl/>)

Subsidieprogramma Open Competitie ter bevordering van vernieuwend en kwalitatief hoogwaardig wetenschappelijk onderzoek op het gebied van de maatschappij- en gedragswetenschappen

Gepromoveerde onderzoekers verbonden aan een Nederlandse universitaire instelling, een NWO- of een KNAW-instituut kunnen een aio-positie aanvragen. In de regel treedt de (co-)promotor als aanvrager op. Het budget voor de subsidieronde 2004 bedraagt 8,6 miljoen euro. Aangevraagd kan worden: subsidie voor een aio-positie: maximaal de kosten van een vierjarig voltijds aio-project ten bedrage van 155.800 euro; eventueel in deeltijd (0,8 fte, maximaal 5 jaar), met toekenning van 6.500 euro voor meerkosten. De subsidie komt verder een *benchfee* van 4.538 euro voor promotiekosten en congresbezoek. Voor overige materiële kosten valt maximaal 4.500 euro te declareren. Vooraanmelding is verplicht. De deadline voor vooraanmeldingen is 4 mei 2004 (12.00 uur). Bij de vooraanmeldingen wordt getoetst op: wetenschappelijke kwaliteit en haalbaarheid. Een aanvullend criterium is de *'past performance'* van de aanvrager(s).

Contactpersoon: Drs. R.P. Dekker, tel. 070 3440909, e-mail: dekkerr@nwo.nl. De Brochure *MaGW Open Competitie 2004-2005* is op de NWO-site te vinden: <http://www.nwo.nl/>

Call for proposals fysiek/sociaal en organiserend vermogen

In het kader van het Stedelijk Innovatieprogramma STip zal begin mei een *call for proposals* uitgaan op de thema's 'Het fysieke en het sociale' en 'Organiserend vermogen'. Gepromoveerde onderzoekers die in dienst zijn bij een Nederlandse universiteit of wetenschappelijke instelling die door NWO wordt erkend, kunnen op deze thema's een onderzoeksaanvraag indienen. Informatie: <http://http://www.kcgs.nl/>

Optimalisering informatie- en kennissystemen politie en justitie

Binnen het onderzoeksprogramma ToKeN2000 staat een subsidieronde open waarin speciale aandacht wordt besteedt aan de ontwikkeling van geavanceerde multimediale kennis- en informatiesystemen voor politie, justitie en rechtspraak. De maatschappelijke belangstelling voor thema's als veiligheid, criminaliteit en rechtshandhaving is recent sterk toegenomen. Geavanceerde technologische mogelijkheden voor het uitwisselen van kennis en informatie binnen politie en justitie worden steeds belangrijker. Met deze extra impuls van ToKeN2000 bestaat de mogelijkheid succesvol op urgente maatschappelijke vragen in te spelen.

Politie en Justitie maken als kennisorganisaties met hun huidige informatiesystemen nog onvoldoende gebruik van de nieuwste inzichten en ontwikkelingen op het gebied van beeldverwerking en patroonherkenning. Daarnaast is de gebruikersvriendelijke toegang tot (multimediale) gegevensbestanden en het ontsluiten van digitale dossiers en jurisprudentie binnen deze organisaties voor verbetering vatbaar. De programmacommissie ToKeN2000 roept onderzoekers op zich over deze problematiek te buigen. Zowel fundamentele, toepassings- als oplossingsgerichte onderzoeksvoorstellen op het gebied van politie, justitie en rechtspraak kunnen in deze ronde worden ingediend. Het totale programmabudget van deze laatste subsidieronde van ToKeN2000 bedraagt tussen de twee en vier miljoen euro. De uiterste datum voor het indienen van voorstellen is 2 juni 2004 om 12 uur 's middags.

Informatie: Programmacoördinator dr. ir. Christiane Klödtz, tel 070 344056, e-mail: kloditz@nwo.nl. ToKeN2000 is te vinden op de website www.nwo.nl/token2000

Congres 'Mind the Gap'

Het congres *'Mind the Gap'*, georganiseerd door het onderzoeksprogramma 'Governance and Places' van de 'Nijmegen School of Management', gaat over de 'her-schaling' van bestuur en beleid, en de gevolgen daarvan voor beleidsdomeinen. Het congres vindt plaats op 3 en 4 juni 2004. Voor meer informatie: Bas Arts, 024-3612103, of kijk op: www.kun.nl/gap/mindthegap/

Studiemiddag 'Rol van patiënten bij onderzoek'

Op donderdag 2 september (13.30-17.00 uur) organiseert het tijdschrift *Medische Antropologie* in samenwerking met ZonMw een studiemiddag over het patiëntenperspectief in onderzoek. Plaats: ZonMw, Laan van Nieuw Oost Indië 334, Den Haag. Aanleiding is het verschijnen van een themanummer van *Medische Antropologie* over genoemd onderwerp. Informatie en Registratie: Annelies Dijkstra (tel. 020-5252670; e-mail: mau@pscw.uva.nl). Kosten: 20 euro (inclusief exemplaar themanummer, te voldoen bij aankomst)

25 jaar Tijdschrift voor Sociologie

De eerste aflevering van de vijfentwintigste jaargang van het Tijdschrift voor Sociologie is een verjaardagsnummer ter ere van het zilveren jubileum geworden. Zes oud-hoofredacteurs van het tijdschrift leverden er een bijdrage aan. Zij schreven een essay waarin ze op een persoonlijke manier hun eigen expertisedomein uiteenzetten. Daaraan vooraf gaat een bijdrage van An Jacobs en Kurt De Wit, waarin zij de geschiedenis van het tijdschrift reconstrueren. Volgens hen past het TvS in de ontwikkeling van de sociologie als discipline en daar bovenop in de vervlaamsing en democratisering ervan.

Hoofredacteurs aan het woord

Wilfried Dumon, de allereerste hoofredacteur van het Tijdschrift voor Sociologie, neemt de lezer mee naar de geboorte van het tijdschrift zelf. Op die manier vult hij het artikel over de geschiedenis van het tijdschrift op een persoonlijke manier aan. Dumon beschrijft de mensen en instituten die bij de geboorte betrokken waren en welke opties er werden genomen op technisch, financieel en inhoudelijk vlak. Hij evalueert de twee hoofddoelstellingen van het Tijdschrift voor Sociologie: een algemeen tijdschrift te zijn en een brug te zijn tussen academische sociologie en sociologie-als-beroep. Hij geeft tenslotte ook aan wat het Tijdschrift voor Sociologie anders maakt dan andere tijdschriften in Vlaanderen/België.

Karel Dobbelaere presenteert in zijn essay de ontwikkeling van de godsdienstsociologie in België. Wat begon met hoofdzakelijk beschrijvende studies die vanuit een pastorale bewogenheid werden ondernomen – maar niettemin door de kerk met argwaan werden bekeken – groeide vanaf de jaren 1960 uit tot een 'echte' sociologie, met statistische analyses, 'Verstehende' duiding en eigen theoretische kaders. Dobbelaere zelf bouwde de secularisatietheorie uit. In zijn huidige bijdrage verbindt hij secularisatie met de verzuiling van de samenleving (maatschappelijke secularisatie), het ontstaan van een markt van zingevingsystemen (organisatorische secularisatie) en de opkomst van bricolage of religie à la carte (individuele secularisatie). Ten slotte gaat hij in op de internationalisering van het godsdienstsociologisch onderzoek en wijst op het belang ervan, niet alleen voor de analyse van godsdienst, maar ook en vooral voor de analyse van de moderne samenleving.

Jan Vranken gaat na wat er over armoede en sociale uitsluiting in het TvS is verschenen en plaatst dit in de historische context. Buiten het TvS nam de aandacht voor armoede en met name de zogenaamde 'nieuwe armoede' toe – al kwam hier ook kritiek op vanuit het CSB. In het 'concurrerende' Jaarboek Armoede en Sociale Uitsluiting werd een ruimer conceptueel raamwerk met betrekking tot armoede ontwikkeld en werd een ruimere definitie van armoede naar voren geschoven (multidimensioneel in plaats van louter op inkomen gebaseerd). Met genoegen stelt Jan Vranken vast dat deze dubbele verruiming ook terug te vinden is in (recente) artikels in het TvS over armoede. Hij geeft meteen ook aan waar het armoedeonderzoek nog (te) weinig aandacht aan besteed: wat hij noemt de 'rafelrand van de samenleving'.

Erik Henderickx geeft een 'state of the art' van de arbeidssociologie. Hij bespreekt de belangrijkste concepten, wijst op hun evolutie en samenhang en illustreert ze met actuele Vlaamse voorbeelden. De vrijetijdssamenleving is 'aangekondigd, maar nog niet gearriveerd', zo maakt hij duidelijk. Arbeid staat nog steeds centraal in onze samenleving, ongeacht veranderingen in de concrete inhoud ervan (de kans op arbeid, het type arbeid, de arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden, ...). De studie van de arbeidsorganisatie, de arbeidsmarkt en de arbeidsverhoudingen blijft voor de sociologie evenzeer belangrijk. Erik Henderickx maakt een analytische schets van deze drie arena's. Hij stelt vast dat transities maar beperkt doorbreken in het arbeidsbestel en wijst op de spanning tussen competitie en de daarvoor noodzakelijke flexibilisering enerzijds en solidariteit anderzijds.

Jaak Billiet maakt in een wat langere bijdrage de balans op van dertig jaar onderzoek naar verzuiling. Centraal staan de manieren waarop de begrippen 'secularisatie' en 'verzuiling' samen gedacht kunnen worden. Die begrippen lijken elkaar immers uit te sluiten: wanneer de kerkelijkheid afneemt, kan de christelijke zuil niet blijven bestaan. Maar in België bleken de twee in de feiten wel samen te gaan. Jaak Billiet geeft een overzicht van de verklaringen die uit het verzuilingsonderzoek naar voren kwamen en de kritieken die op de verzuiling werden geformuleerd. Hij gaat vervolgens in op meer recente verklaringen, nu de zuilen 'het middenveld' worden genoemd en een meer positieve bijklank hebben gekregen. Er zijn zowel feitelijke veranderingen, zo stelt hij (een lossere band tussen stemgedrag, sociale bewegingen en partijen), als een verandering in de beschikbaarheid van gegevens. Er zijn meer en grotere onderzoeken, maar uiteindelijk is het steeds moeilijker om nog 'culturele ruimtes' te ontdekken. Waaruit hij concludeert dat sociologen met minder onderzoeksgegevens meer zekerheden tentoonspreiden...

Het sociologisch onderzoek naar participatie en (nieuwe) sociale bewegingen, zo leert ons het essay van Marc Hooghe, kwam in Vlaanderen pas laat, eigenlijk pas in de jaren 1990, op gang en intussen lijkt het alweer stilgevallen te zijn. Wel is er nog aandacht vanuit historische hoek; en interesse voor de aanhang van massaorganisaties (vaak vanuit een bezorgdheid over de daling van die aanhang). Ook internationaal blijft België grotendeels afwezig in dit debat. Marc Hooghe ziet daarvoor twee redenen. Ten eerste de verdeeldheid tussen Nederlandstalig en Franstalig België, waardoor we het in feite nooit over 'België' kunnen hebben. Ten tweede het gebrek aan samenwerking tussen de onderzoeksinstituten, met als gevolg enerzijds overbevraging van de bevolking en anderzijds onderbenutting van beschikbare data. Marc Hooghe pleit dan ook voor openbaarheid van wetenschappelijke informatie en het oprichten van een archief van databanken om secundaire analyses te vergemakkelijken.

Spiegel van de sociologie in Vlaanderen : 25 jaar Tijdschrift voor Sociologie / gastredacteur: Kurt De Wit. – *Tijdschrift voor Sociologie* 25 (2004) 1, 196 p. Voor meer informatie zie <http://www.sociologie.be/tijdschrift> of e-mail tijdschrift@sociologie.be

Sociologen van de TOEKOMST

Sue-Yen Tjong Tjin Tai

'Binnen tien jaar zullen Nederlandse sociologen steeds meer lijken op geavanceerde wetenschappelijke boekhouders en steeds minder op nieuwsgierige ontdekkingsreizigers', stelde Rafael Wittek, hoogleraar sociologie aan de Rijksuniversiteit Groningen, enigszins chargerend. De Nederlandse sociologie wordt, zo bleek hem uit de bijdragen van de jonge talenten, gekenmerkt door vakmanschap op een hoog niveau. De gepresenteerde onderzoeken blonken uit in gedegen onderzoeksmethoden en transparante theorievorming. Vincent Buskens, KNAW research fellow aan de Universiteit Utrecht, onderzoekt met behulp van wiskundig geformuleerde modellen hoe vertrouwen varieert afhankelijk van sociale netwerken. Hij verdedigde in één van de presentaties de stelling dat wiskundige modellen een waardevolle bijdrage kunnen leveren aan sociologische theorievorming. Over de bijeenkomst als geheel merkt hij op: 'Ik vond het opvallend hoe eensgezind de presentaties waren en hoe ze allemaal eenzelfde soort sociologie voor zich zagen. Dat kwam ook naar voren uit de reacties van de aanwezigen. Aan de andere kant, in de media zie je dat ook andere sociologen aandacht krijgen, met name degenen die niet bij de workshop waren. De kwalitatieve sociologie, die bijvoorbeeld in Amsterdam wordt bedreven, was ondervertegenwoordigd. Dat is jammer, want gegeven mijn eigen stellingname had ik wel gehoopt op een ontmoeting.' Dat was ook de bedoeling van de commissie, maar om diverse redenen was geen van de genodigden uit die richting beschikbaar voor de workshop.

De jonge talenten maakten een goede indruk op de referenten: 'Ik ben zeer optimistisch over de toekomst van de sociologie', reageerde Ruud Koopmans, hoogleraar sociologie aan de Vrije Universiteit Amsterdam, 'ik zie een convergentie van theoretische perspectieven, een revolutie in onderzoeksmogelijkheden door de cumulatie van databestanden en meer reken capaciteit en een tendens naar interdisciplinariteit.' Een voorbeeld daarvan was de bijdrage van Melinda Mills, universitair docent aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Zij doet levenslooponderzoek met behulp van databestanden uit verschillende landen, betreft daarin onder andere de invloed van onregelmatige werktijden, en combineert sociologische theorieën met demografische technieken. Omdat computers steeds krachtiger worden, kan ze nu verschillende soorten data aan elkaar koppelen, waardoor het mogelijk is om complexere en tijdsafhankelijke verbanden te onderzoeken. Wat

Foto: Rien van der Leeden

ontdekk

De KNAW-Verkenningcommissie Sociologie organiseerde op 18 maart 2004 een workshop waarin zes jonge talenten hun onderzoek presenteerden en hun mening gaven over gewenste toekomstige onderzoeksontwikkelingen in de Nederlandse sociologie. De jonge hoogleraren Ruud Koopmans, Tanja van der Lippe en Rafael Wittek reageerden op die visies.

kingsreizigers of boekhouders?

Rafael Wittek, Tanja van der Lippe
en Ruud Koopmans

Godfried Engbersen en Romke van der Veen

Buskens betreft is het daarom vooral van belang om de ingeslagen weg te vervolgen: 'Bij het ICS (Interuniversity Center for Social Science Theory and Methodology) voel ik me goed op mijn plek. Het huidige niveau van het ICS zien vol te houden is al heel wat.'

Bij zoveel overeenstemming en tevredenheid passen ook kanttekeningen. 'Ik vind het belangrijk om bij onderzoek uit te gaan van prangende kwesties', aldus referent Tanja van der Lippe, hoogleraar sociologie aan de Universiteit Utrecht, 'soms denk ik dat die prangende kwesties wel wat beter naar voren gebracht kunnen worden in de diverse presentaties van onderzoekers (...). In onze vaart van publiceren en onderzoeksvoorstellen schrijven zijn we denk ik wat minder bezig met de uitkomsten van het onderzoek zelf. Dat zie ik eigenlijk ook in de diverse bijdragen terug (...). We zouden onze uitkomsten van onderzoek moeten koesteren. Dat is ook belangrijk voor de toekomst van ons vakgebied. Natuurlijk zijn velen vooral met wetenschappelijk onderzoek bezig, en daar ligt ook hun kwaliteit, maar dat neemt niet weg dat veel van ons werk van een dusdanige kwaliteit is dat het werkelijk gebruikt zou moeten worden door meer toegepaste onderzoekers binnen onderzoeksbureaus of ministeries. Dat gebeurt vrees ik nog te weinig. Veel van onze vragen gaan uiteindelijk toch over belangrijke sociale problemen, ook al wordt de vertaalslag niet altijd gemaakt. Dat zien we bijvoorbeeld terug in sommige proefschriften.

Mogelijk moeten we hier zelf meer tijd voor vrijmaken, maar ook kan bijvoorbeeld worden gedacht aan meer samenwerking met het Sociaal en Cultureel Planbureau, dat bij uitstek resultaten van onderzoek laat zien.' Van der Lippes opmerking sluit aan bij de bedreigingen voor de sociologie die werden genoemd in de 'Voorstudie verkenning sociologie', waaronder: te weinig probleemgerichtheid, te weinig toepassingsgericht en dat 'spannende' maatschappelijke vragen vaak door niet-sociologen worden gesteld.

Misschien zijn Nederlandse sociologen te nuchter om hun onderzoek op inspirerende wijze te verkopen. Zoals Godfried Engbersen, hoogleraar sociologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en voorzitter van de Verkenningscommissie Sociologie, opmerkte: 'De Hollandse sociologie houdt van heldere conceptualisering, een goed model en dito theorie. Toetsing, daar gaat het om. Hollandse sociologie omvat geen postmoderne beschouwingen, wel theoretisch pluralisme, waarbij op een vrij eclectische manier met paradigma's wordt omgegaan.' Slechts bij één presentatie was sprake van een wetenschapstheoretisch accent. Willem Schinkel, onderzoeker aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, pleitte voor het bestaansrecht van een groep reflexieve sociologen, die hun werk doen naast de onderzoekers. Deze filosofische sociologen moeten zich bezig houden met 'gevaarlijk en kritisch denken' om tot een beter begrip te komen van concepten die nog niet uitgekristalliseerd zijn, zoals 'mondialisering'. De meeste aanwezigen waren het niet met Schinkel eens, onder wie Buskens: 'Daar zie ik helemaal niks in, dat loopt uit op theorieachtige uitspraken over theorie. Sociologie moet zich richten op verklaren van gedrag.'

Ook Ruud Koopmans typeerde de Nederlandse sociologie: 'Na tien jaar Duitsland valt het me op dat de Nederlandse

sociologie theoriearm is, dat bedoel ik niet per discipline, maar meer algemeen. Vergelijk de Nederlandse situatie maar eens met wat Luhmann in Duitsland heeft gedaan. De Nederlandse sociologie is sterk toegepast van aard, verbonden aan het beleid en het debat. Daardoor is het vooral gericht op praktische vragen.' Dat was ook waar Rafael Wittek de aandacht op wilde vestigen. Net als boekhouders zijn sociologische 'boekhouders' zeer creatief, vindingrijk, nauwkeurig en betrouwbaar, zo hield hij zijn gehoor voor. Daardoor verdwijnt volgens hem de invalshoek van de ontdekkingsreiziger, die naar terrein gaat dat nog niet verkend is en niet weet waar hij naartoe gaat: 'je moet ontdekken, je moet speuren en zo problemen genereren'. Een voorbeeld van zo'n ontdekkingsreiziger was Peter Blau, die zijn ruiltheorie opstelde naar aanleiding van antropologisch onderzoek in een bureaucratie. 'Maar de sociologische onderzoeken zijn al gebaseerd op maatschappelijke en sociale problemen', wierp Herman van de Werfhorst (Universiteit van Amsterdam) tegen. Waarop Schinkel reageerde met 'waarom zouden we ons beperken tot wat gedacht wordt wat maatschappelijke problemen zijn?' Wittek sloot zijn pleidooi voor de 'context of discovery' af door het heden te laten inspireren door het verleden. 'Het nadeel van grootschalig onderzoek met bestaande databestanden waarbij het onderzoeksdesign in feite al vastligt, is dat

je werkt met iets dat al is bedacht. NWO wil nu vooral dit soort onderzoek subsidiëren. Kleinschalig onderzoek, bijvoorbeeld naar dagelijkse interacties, komt daardoor in de knel. Ik pleit voor beide soorten onderzoek. We moeten terugkijken naar de periode van het ontstaan en de bloei van boekhouders. Dat was na de middeleeuwen. Die bloei werd mogelijk door de vele ontdekkingsreizen die werden ondernomen.'

Sue-Yen Tjong Tjin Tai is redacteur van Facta.

De jonge garde over de toekomst

Workshop Jong Talent Den Haag, 18 maart 2004

Foto's: Rien van der Leeden ; samenstelling: Henk Jansen

Willem Schinkel, Erasmus Universiteit Rotterdam

'De sociologie moet niet alleen sociale zelfbeschrijvingen beschrijven; ze moet ze ook beschrijven als zelfbeschrijvingen. Paradoxaal is dat ze daarmee altijd deels zichzelf beschrijft, omdat de sociologie deel is van haar veld van onderzoek en deelt in de zelfbeschrijving daarvan. De radicale twijfel die de sociologie eigen moet zijn naar zichzelf toe, wordt dat dan ook naar het sociale toe. De sociologie moet radicaal anders kunnen denken. Daaruit bestaat mijns inziens de "sociological imagination". Een socioloog moet durven gevaarlijk te denken, kritisch te zijn. Wie niet meer voorbij zijn sociologische socialisatie kan kijken, wie niet meer tegelijkertijd binnen en buiten het sociale kan staan, die analyseert niet meer, maar reïficeert. Dat gebeurt in het meest normale – "de samenleving", "normen", "waarden", "cultuur", "structuur", "actor", ... – wanneer dat niet meer tegelijkertijd als abnormaal gezien kan worden.'

Frank van Tubergen, Universiteit Utrecht

'Naar aanleiding van mijn onderzoek en mogelijk vervolgonderzoek, stel ik het volgende: (1) Vooruitgang in de sociologie kan worden geboekt door vragen, theorieën en methoden uit andere disciplines en specialisaties in het eigen onderzoeksterrein te introduceren. (2) Vooruitgang in de sociologie kan worden geboekt door eigen innovatie. (3) Vooruitgang in de sociologie kan tevens worden verkregen door vragen, theorieën en methoden uit de eigen specialisatie in andere onderzoeksterreinen te introduceren. 'Vooruitgang in de sociologie wordt gehinderd door grenzen: tussen specialisaties (bijv. stratificatiesociologie versus migratiesociologie), tussen disciplines (bijv. economie versus sociologie), en ook tussen landen en locaties. Wie blijft rondkijken in de eigen specialisatie mist de vooruitgang die in andere specialisaties en disciplines is geboekt.'

Herman G. van de Werfhorst, Universiteit van Amsterdam

'In de nabije toekomst zal ik het argument van dit betoog uitwerken in mijn onderzoeksactiviteiten. De aansluiting die de sociologie vindt in de economie en politieke filosofie is daarbij duidelijk naar voren gekomen. Daarnaast zal ik ook bezig blijven met een andere interesse van mij: de invloed van sociaal milieu op studiekeuzes. Op dit bij uitstek sociologische onderzoeksterrein zouden we aansluiting kunnen vinden bij psychologen, met name daar waar het gaat om de invloed van informatie omtrent arbeidsmarktperspectieven op onderwijskeuzes. (...)Gezien de positieve ontwikkelingen van de Europese empirisch-analytische sociologie, en de hiermee samenhangende veranderingen op onderzoeksfinancieringsgebied, kunnen we in de toekomst bovendien bewerkstelligen dat we aan deze kant van de Atlantische oceaan niet continu naar de overkant kijken. Toen ik in een referentencomentaar op een van mijn papers

door een Amerikaans toptijdschrift las "but what do we learn from Danish society?" terwijl het paper toch echt Nederlandse data gebruikte, besepte ik maar eens te meer dat wij hier baat hebben bij een sterker wordende Europese sociologie."

Vincent Buskens, Universiteit Utrecht

'Dit brengt mij tot drie stellingen over wat volgens mij belangrijke aandachtspunten zijn voor sociologisch onderzoek:

1. Formele theorievorming is van groot belang voor de vooruitgang en cumulativiteit van sociologisch onderzoek.
2. Het toetsen van sociologische theorieën met combinaties van complementaire empirische methoden zoals surveys en experimenten levert aanzienlijk meer inzicht op in de sterke en zwakke punten van een theorie dan wanneer deze theorie slechts met één empirische methode wordt getoetst.
3. Via interdisciplinaire samenwerking kan de kwaliteit van sociologisch onderzoek aanzienlijk verbeteren.'

Anne-Rigt Poortman,
Vrije Universiteit

Een op verandering, de levensloop en toetsing gerichte gezinssociologie is alleen mogelijk wanneer er gebruik wordt gemaakt van een combinatie van verschillende soorten data. Met name in de Verenigde Staten, ligt de afgelopen jaren de nadruk op het gebruik van prospectieve data (panels). Deze focus op prospectieve data is aan de ene kant begrijpelijk, want panel data zijn ideaal om causale verbanden vast te stellen. Aan de andere kant echter, zijn prospectieve data niet zaligmakend omdat dergelijke data gezien hun relatief korte looptijd minder geschikt zijn voor het in kaart brengen van veranderingen over de tijd, lange termijn gevolgen of veranderingen over de levensloop. Hiervoor zijn (herhaalde) retrospectieve cross-sectionele data vaak meer geschikt. Bovendien kan lopend panel onderzoek doorgaans minder snel inspringen op nieuwe ontwikkelingen omdat men gebonden is aan het principe van herhaling van de vragen. Tot slot biedt een speciaal voor een bepaald thema opgezette dataverzameling, zoals bijvoorbeeld het scheidingsonderzoek, de mogelijkheid gedetailleerde en diepgaander informatie over een bepaald onderwerp te bevragen. Voor een brede gezinssociologie is het daarom wenselijk dat beide typen data óók in de toekomst parallel aan elkaar worden verzameld en geanalyseerd.'

Melinda Mills, Vrije Universiteit

1. Nieuwe theoretische innovaties zullen niet komen van recente “post-iets” theorieën die de empirische werkelijkheid ontlopen, maar van pogingen om een sociale werkelijkheid te verklaren die we nog niet kunnen modelleren.
2. Als gevolg van een ander begrip van de sociale wereld en vanwege nieuwe technologieën, moeten nieuwe methodologische criteria en methoden worden ontwikkeld die de sociale werkelijkheid op een meer complexe wijze bestuderen.
3. De toekomst van sociologie betreft vergelijkend onderzoek, daarbij internationale netwerken smedend, en erkenning van de diversiteit van het vakgebied.
4. De institutionele toekomst voor jonge Nederlandse sociologen is afhankelijk van onderzoeksprestaties, het begrijpen waarom subdisciplines van de sociologie floreren, en het onderhandelen van toekomstige carrières binnen “gendered” structuren.

Het einde van de sociologie

Dick Pels

In zijn hilarische sociologische bestseller *Bobos in Paradise* (2000) geeft de Amerikaanse publicist David Brooks een aantal praktische tips hoe je in de intellectuele wereld aandacht kunt trekken en beroemd kunt worden. Een van die tips is het schrijven van stukken waar niets van klopt. Logisch opgebouwde essays worden gelezen en begrepen, maar onlogische of onzinnige essays prikkelen tientallen andere essayisten om in de pen te klimmen en jouw kul-argumenten te weerleggen. De opbrengst: massa's publiciteit. Brooks noemt als voorbeeld Fukuyama, die met zijn artikel over *'The End of History'* wereldberoemd werd, omdat er daarna duizenden stukken verschenen waarin werd betoogd dat de geschiedenis niet was afgelopen en waarom (niet).

Een andere gouden tip ligt al in dit voorbeeld besloten: het afkondigen van het einde of de dood van iets groots (De Geschiedenis, Een Tijdperk, De Ideologie, God, Marx etc.) Het voordeel van dit 'eindisme' is de dramatische finaliteit ervan. Weinig mensen herinneren zich een boek met een titel als *Het Kwakkelen van de Ideologie*. Maar tientallen jaren na de publicatie van Daniel Bells *Het Einde van de Ideologie* wordt die titel nog steeds dagelijks aangehaald (de inhoud van het boek is iedereen vergeten). Het probleem van het schrijven van een eindistisch boek, aldus Brooks, is om dingen te vinden die nog niet aan hun eind zijn gekomen. De Geschiedenis, de Gelijkheid, het Racisme, de Tragedie en de Politiek zijn allemaal al een keer geweest. *Het Einde van het Tuinieren*: dat klinkt nou niet direct als een bestseller.

Het heeft dus niet zo veel zin om met groot misbaar het einde van de sociologie aan te kondigen. Maar je krijgt er wel zin in als je leest dat de KNAW-Verkenningscommissie een bijeenkomst organiseert onder de titel 'De Toekomst van de Sociologie'. Misschien is die toekomst niet stralend, maar dát ze er is, daar twijfelt de geheel uit sociologen samengestelde commissie natuurlijk niet aan. Laat ik daarom in elk geval één belangrijk argument noemen waarom het niet geheel vanzelfsprekend is dat dit mooie vak over tien jaar in deze vorm nog bestaat. Denk aan die andere variant van performatieve titel-demagogie die mijn oude leermeester Alvin Gouldner op slag wereldberoemd maakte: *The Coming Crisis of Western Sociology*.

De komende crisis van de sociologie is vooral een product van de individualisering en het individualisme. Heeft een wetenschap die is ontstaan als een kritiek op het psychologisch individualisme, als een leer van structuren, instituties, relaties en collectieve processen, overlevingskansen in een maatschappij die in de greep is van de collectivisering, verplating en personalisering? Niemand minder dan de grote liberale socioloog Pim Fortuyn wierp deze kernvraag al in 1997 op in enkele columns in *Elsevier*. Hij had op dat moment vooral het oog gericht op veranderingen in de organisatie van de

Foto: Judith Dekker

arbeid, zoals de toenemende flexibilisering en mobiliteit, het ontstaan van 'horizontale', post-hiërarchische netwerken, en de invloed van de informatietechnologie. Wat nodig was, aldus Fortuyn, was erkenning van het individu als constituerend element en 'eindpunt' van de westerse samenleving.

Rond dezelfde tijd maakte ook Manuel Castells furore met zijn idee van de netwerk-samenleving, en trad Ulrich Beck naar voren met zijn pleidooi voor een sociologie die de individualisering werkelijk ernstig zou nemen. John Urry kwam op het idee dat we leefden in een 'postsociale' wereld, en dat de sociologie zich moest aanpassen aan de toenemende betekenis van platte netwerken, transnationale mobiliteit en 'horizontale fluiditeit'. En in het wetenschaps- en technologieonderzoek (denk aan het werk van Latour) leefde al langer de gedachte dat de bron van sociale cohesie niet zozeer moest worden gezocht in instituties, gedeelde belangen of collectieve representaties, maar in de 'bindkracht der dingen', in de inrichting van de materiële cultuur. Wordt 'de boel' inderdaad niet veel effectiever bij elkaar gehouden door allerlei technologieën van communicatie en transport (de tv, het mobieltje, de auto, de trein) dan door de normenwaarden van Durkheim, Parsons en Balkenende?

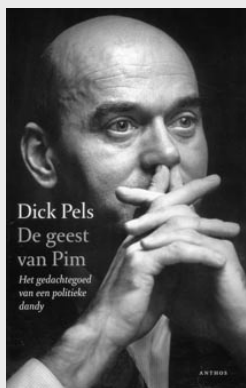
Er zijn natuurlijk nuchtere realisten, zoals Elchardus, die vinden dat de individualiseringsthese zwaar wordt overdreven. Het individualisme is in zijn ogen een 'debiliserende ideologie' die een vrijheidsillusie schept die

nieuwe technieken van manipulatie en standaardisering van sociaal gedrag afdekt. Iedereen die wel eens een aflevering van *Idols* heeft gezien, zal beamen dat Elchardus voor een deel gelijk heeft. Maar dat betekent niet het einde van de paradox (of de uitdaging) van wat Beck het 'geïnstitutionaliseerde individualisme' noemt. Voor het eerst in de geschiedenis is het individu op weg om de basiseenheid van de sociale reproductie te worden. Steeds meer gaan individuen hun instituties en relaties als hun eigen scheppingen in plaats van als hun onvermijdelijke lotsbestemming zien. Alle sociale velden zijn in de greep van de personalisering (denk aan de politiek). Omgekeerd ontwikkelen (beroemde) personen zich in de alomtegenwoordige mediacultuur tot quasi-instituties (het 'fenomeen' Bob Dylan, prinses Diana als *national treasure*, het 'merk' Fortuyn etc.).

Betekent dit dat het micro/macro-probleem eindelijk is opgelost? Wél voor zover de notie dat de sociale feiten

'dingen' zijn en dus ook als dingen moeten worden beschouwd, definitief wordt bijgezet in het kabinet van sociologische illusies. Een werkelijk individualistische sociologie zal duidelijker moeten erkennen dat de maatschappelijke structuren, relaties en processen eigenlijk 'niet bestaan', althans niet op de manier waarop Durkheim dacht dat ze bestonden. De enige sociologische stroming die dit virtuele en performatieve karakter van de sociale wereld heeft doordacht en het structuralisme radicaal overboord heeft gezet, is Garfinkels etnomethodologie – die dan ook vaak is verketterd als een anti-sociologie of als een obscurantistische vorm van psychologie. Als de sociologie een toekomst heeft (en dat is allerminst zeker) dan zal die vermoedelijk in deze richting liggen. Maar het blijft een ironisch gegeven dat een werkelijk individualistische sociologie alleen kan voortbestaan wanneer zij erkent dat haar belangrijkste object of 'ding', namelijk de sociale wereld, eigenlijk helemaal niet bestaat.

Dick Pels wint de Socrateswisselbeker 2004

De Socrateswisselbeker 2004 is op 3 april jl. uitgereikt aan Dick Pels voor zijn boek: *De geest van Pim : het gedachtegoed van een politieke dandy* (Amsterdam ; Anthos, 2003)

De wordt ieder jaar uitgereikt aan de auteur van het meest prikkelende, Nederlandstalige filosofieboek. Voor mededinging komen alle boeken in aanmerking die aan drie eenvoudige criteria voldoen: 1. Ze gaan over filosofie. 2. Ze zijn Nederlandstalig. 3. En ze zijn origineel (dus geen vertalingen of herdrukken uit eerdere jaren). De andere genomineerden waren Ger Groot, Joke J. Hermsen, Gerrit Manenschijn en Bart Jan Spruyt. De jury werd gevormd door Hans Achterhuis (voorzitter, Universiteit Twente), Stine Jensen (Vrije Universiteit/ *NRC Handelsblad*), Daan Roovers (*Filosofie Magazine*) en Marnix Verplancke (*De Morgen/Knack*). Aan de prijs is een bedrag van €500,- verbonden. De prijs wordt gesponsord door *Filosofie Magazine*

DE TOEKOMST VAN DE SOCIOLOGIE

Henk de Vos

Hoe tevreden mogen sociologen zijn met de staat van hun vak? Weinig tevreden, vind ik. Dat is helaas onder vakgenoten geen populair standpunt. Ik ken maar enkelen die het met mij eens zijn. Anderen zijn juist heel tevreden met ons vak en snappen niet waarom ik zo moeilijk doe. De discussie laait soms hoog op. Verwijten als "zelfgenoegzaamheid" en "zelfhaat" klinken. Tijd om daar in deze column aandacht aan te besteden, zeker nu er een uitstekende aanleiding is. Vorig jaar stelde de KNAW de Verkenningcommissie Sociologie in, die aanbevelingen moet doen om tot inhoudelijke vernieuwing van de Nederlandse sociologie te komen. Een van de activiteiten van de commissie is de organisatie van de conferentie

"De toekomst van de sociologie" op 19 april (zie de aankondiging in het vorige nummer van *Facta*).

In een poging om onpartijdig te zijn, denk ik dat het verschil in tevredenheid ermee samenhangt dat verschillende vergelijkingen worden gemaakt. Degenen die tevreden zijn, vergelijken de huidige staat van het vak met die van een jaar of dertig, veertig geleden. In lijn met de tijdgeest van de jaren zestig was sociologie toen weliswaar redelijk populair, maar de zorgen over de wetenschappelijkheid van het vak bestonden al en namen nog toe in de jaren zeventig. Die zorgen kwamen eruit voort dat enerzijds sociologie nog vaak werd gezien als een soort sociale wijsbegeerte en anderzijds dat veel sociologen van mening waren dat het vak "princiepelijk" niet onderscheiden kon worden van ideologie en politiek.

Dit leidde tot de zogenaamde richtingenstrijd, die het vak een slecht aanzien gaf en het tot op de rand van de afgrond bracht. Als je deze vergelijking maakt, dan is de sociologie er tegenwoordig veel beter aan toe en past grote tevredenheid.

Maar ik geef de voorkeur aan een andere vergelijking. Als je je even losmaakt van het verleden, dan komt de vraag op hoe het met de sociologie gesteld zou kunnen zijn. Stel dat de geschiedenis van het vak iets anders was verlopen? En wat leren ons in dat verband de geschiedenis en de huidige rol van verwante vakken, zoals economie en psychologie? Is dat niet een betere, want ambitieuzere, basis om tot inhoudelijke vernieuwing te komen dan het om zich juiste inzicht dat we het nu beter doen dan in het verleden?

Ik denk dat sociologie naar aantallen beoefenaars en studenten en naar maatschappelijke aandacht en belang op gelijke voet zou behoren te staan met de economie en de psychologie. Beide vakken zijn enkele malen omvangrijker dan sociologie. Een collega reageerde daar eens schouderophalend op met erop te wijzen dat wiskunde ook een klein vak is en toch gerespecteerd. Ik vind dat veel meer ambitie op zijn plaats is. Van sociologie mag een even grote maatschappelijke inbreng verwacht worden als van economie en psychologie. Het ontbreken van die inbreng heeft namelijk grote negatieve maatschappelijke gevolgen. Onze maatschappij zou er beter aan toe zijn indien sociologie even groot was als deze twee buurvakken.

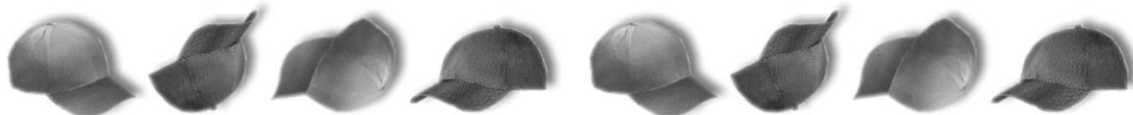
De economie heeft een dominerende inbreng in

de politieke, bestuurlijke en maatschappelijke discussie en besluitvorming. Dit maakt dat bijna iedereen die enige invloed uitoefent, kritiekloos accepteert dat het in de vormgeving van onze maatschappij bovenal gaat om marktwerking en economische groei, en om een overheid die primair aan die twee dienstbaar is. De onderliggende vooronderstelling is dat de menselijke behoeften beperkt zijn tot dat wat door het uitgeven van geld bevredigd kan worden. De inbreng van de psychologie daarbij is dat als mensen toch ongelukkig zijn of angstig of depressief of eenzaam of lijden aan *burnout*, dat dan als eerste gedacht wordt aan individuele oplossingen. Je gaat daarvoor in therapie, liefst regulier en anders maar alternatief. Of je slikt pillen, maar dan komen we op een derde invloedrijk vak, de geneeskunde. Je zou kortom kunnen zeggen dat in onze maatschappij de economie-psychologie-geneeskunde maffia het roer in handen heeft. Alles gebeurt weliswaar in het openbaar, maar het lijkt soms alsof niemand het wil zien. Dat doet het woord maffia bij mij opkomen, maar ik zeg er meteen bij dat ik bij niemand kwade opzet veronderstel.

Als u vindt dat deze maatschappijdiagnose-in-een-notedop iets voorstelt, dan zult u beamen dat een aanvullende inbreng hoogst noodzakelijk is. Er is een alom gerespecteerd en spraakmakend vak nodig dat erop wijst dat mensen sociale behoeften hebben die niet met het uitgeven van geld bevredigd kunnen worden. Dat de bevrediging van die behoeften geen luxegoed is, maar noodzakelijk voor welzijn, gezondheid en sociale ontwikkeling. Dat al heel lang de maatschappij zich niet zelf spontaan zo inricht dat de bevrediging van die behoeften optimaal geschiedt in vergelijking met de bevrediging van materiële behoeften. Dat de illusie doorprikt dat vooruitgang bestaat uit steeds meer rijkdom, steeds meer individualisering en steeds meer vrijheid. Kortom een vak met de boodschap dat de markt niet alles is en dat mensen een gemeenschap nodig hebben om zich goed te voelen, om zich te ontplooien en zich als verantwoordelijke leden van de maatschappij te kunnen ontwikkelen en gedragen. Welk vak zou dat anders kunnen zijn dan de sociologie?

Wat mij enigszins optimistisch stemt, is dat aan de wetenschappelijke voorwaarden voor deze rol van de sociologie al behoorlijk voldaan is. Er is voldoende wetenschappelijk inzicht in het belang van gemeenschap voor welzijn en gezondheid, sociale ontwikkeling, menselijke ontplooiing en preventie van criminaliteit. Ook is veel bekend over de voorwaarden voor gemeenschapsvorming en -instandhouding (langetermijnrelaties, persoonlijke onderlinge afhankelijkheid). En over de negatieve effecten van geldelijke beloningen en statuscompetitie voor gemeenschapsgedrag. Het ironische is dat veel van het relevante onderzoek uitgerekend is uitgevoerd door psychologen en economen. Maar wat doet dat ertoe? Het moet bij elkaar gebracht, aangevuld en uitgebreid worden. Met de typisch sociologische aandacht voor de rol van sociale voorwaarden. En de resultaten moeten worden toegepast op de praktische vragen van maatschappelijke vormgeving. Een belangrijke en dringende taak voor sociologen, de komende tien jaar.

(h.de.vos@ppsw.rug.nl)

De pet van de politicoloog

Patrick Stouthuysen

Tegen de tijd dat dit stukje verschijnt is in België de verkiezingskoorts vermoedelijk al weer behoorlijk gestegen. Dat komt omdat wij op 13 juni twee keer mogen stemmen. Net als jullie voor Europa, maar daar bovenop ook nog eens voor het Vlaamse Parlement. Of we dat laatste dan vorig jaar al niet deden? Neen, toen kozen we voor de federale Kamer en Senaat. En binnen twee jaar staan er dan weer verkiezingen voor de gemeenteraad en voor de provincie op het programma. Je merkt het, met de Belgische democratie zit het wel goed.

Soms heb ik de indruk dat alleen wij politicologen de verkiezingstijd met plezier tegemoet zien. Dat komt omdat we dan gevraagd worden om over van alles en nog wat onze mening te geven. Dan mogen we zomaar uitspraken van politici van commentaar voorzien en campagnes aan ons oordeel onderwerpen. Als de verkiezingen in het land zijn, horen we heel even bij de grote jongens. Dan kom je ons om de haverklap tegen in de krant, op de radio of op TV. Je zou van minder naast je schoenen gaan lopen.

Maar eigenlijk, moet ik eerlijk toegeven, is onze bijdrage meestal niet zo bijzonder. Dat komt omdat we ons dikwijls laten strikken om over dingen te praten waar we eigenlijk niets van afweten. Ik bedoel: waar we geen specifieke kennis of expertise over bezitten. Veel te vaak geven we onze mening over dingen waar we als wetenschapper evenveel –of even weinig– van afweten als de geïnteresseerde leek. Eigenlijk zouden we dan beter zwijgen.

Als bijvoorbeeld – wat tegenwoordig zo'n beetje de enige constante is bij Belgische verkiezingen – het Vlaams Blok er op vooruitgaat, willen journalisten wel eens van de politicoloog horen hoe dat komt. Daar kunnen we best wel een zinnig antwoord op geven. Maar niet op de onvermijdelijk daaropvolgende vraag hoe de opmars van die partij ook weer kan worden gestopt. Of beter: dat kunnen we wel, maar dat doen we dan best als gewoon burger en niet met de pet op van de politicoloog. Nog afgezien van de kwestie of het tot onze taak behoort om dat soort strategisch advies te geven, moeten we ook

gewoon bekennen dat we daar, in ons vakgebied, heel weinig over weten.

Maar hoe gaat dat? Soms laat je je – ijdelheid, behulpzaamheid, onachtzaamheid – toch meeslepen. Ik heb, met mijn politicologische pet op, ook al dingen verteld waar ik me achteraf ongemakkelijk bij voelde. Ik besloot voortaan op sommige vragen het antwoord schuldig te blijven, nadat ik een keer in het huis-aan-huisblaadje precies hetzelfde las als wat ik eerder met al mijn hooggeleerdheid op de radio had verkondigd. Je kunt beter niets zeggen, als blijkt dat jouw deskundig commentaar niet echt verschilt van dat van de geïnteresseerde leek.

Mogen we het dan alleen over onze eigen kleine specialismen hebben? Natuurlijk niet. Vaak dragen we al heel wat aan het debat bij door gewoon de waan van de dag te relativiseren. In de media vinden ze voortdurend opnieuw het warm water uit. Dan kan het helpen als je ook al eens een vergelijking maakt met hoe het vroeger was of hoe het er elders aan toegaat. Soms kan je de zaak al behoorlijk verhelderen door gewoon uit te leggen hoe de dingen werken. Het is verbazend hoe vaak je journalisten met elementaire feitenkennis kan verrassen.

Die meer bescheiden opstelling lijkt misschien saai en getuigend van weinig durf. Het is evenwel vooral een kwestie van eigenbelang. Op termijn val je als namaakdeskundige onherroepelijk door de mand. Voor je het weet word je zo'n expert die ze op bestelling afroepen en die over alles vrolijk kan meekwekken. Een *doctor Klavan* heet dat bij jullie, geloof ik. Niet alleen neemt niemand je dan nog ernstig, maar bovendien breng je zo ook de reputatie van het vak in het gedrang. Dan bevestig je het vooroordeel dat sociale wetenschappers niet veel meer doen dan meningen spuien.

Wie graag op TV komt of, zoals ik, wel eens stukjes schrijft voor de krant, moet dat vooral doen. Maar we moeten ook de eer aan onszelf houden. We moeten goed weten wanneer we welk petje op hebben. En soms moeten we ook gewoon zwijgen of zeggen dat we het niet weten.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn 102.000 van de 140.000 Nederlandse joden omgekomen. Marnix Croes en Peter Tammes laten in hun proefschrift zien dat de overlevingskans van hen die aan vervolging waren blootgesteld geen kwestie van louter toeval was. Anders dan tot nu toe werd aangenomen, bestonden er binnen Nederland verschillen in overlevingskansen van joden. Croes en Tammes tonen aan dat je met kwantitatieve onderzoeksmethoden tot nieuwe historische inzichten kunt komen.

Marnix Croes Foto: Carla Schoo

De overlevingskansen van joden tijdens de Tweede Wereldoorlog

Sue-Yen Tjong Tjin Tai

'Als de *Befehlshaber* in zijn hoofdkwartier in Den Haag aan een touwtje trok, zou in Groningen vervolgens een arm van een ondergeschikte omhoog gaan. Dat is het beeld dat Nederlandse historici lange tijd hadden van de *Sicherheitspolizei* en de *Sicherheitsdienst*: een gecentraliseerde, streng geleide, geoliede en efficiënte machine', vertelt Marnix Croes (35), historicus en politicoloog. Dat beeld paste goed bij de verschrikkelijke gevolgen van de Duitse bezetting van Nederland, waarbij circa 102.000 (72,9 procent) van de 140.000 Nederlandse joden omkwamen. Daardoor werd nooit onderzocht of het beeld overeenkwam met de werkelijke gang van zaken. Ook toen midden jaren negentig Wout Ultee en Henk Flap van respectievelijk de Katholieke Universiteit Nijmegen en Universiteit Utrecht een onderzoeksvoorstel opstelden om verschillen in de overlevingskansen van joden per gemeente te kunnen verklaren, was het niet hun bedoeling om de Duitse politie te onderzoeken. Ultee en Flap wilden onder andere de invloed van de Duitsgezindheid van burgemeesters, commissarissen van politie en de mate van verzuimdheid laten onderzoeken. 'Maar bij mijn sollicitatie kon ik mijn toekomstige begeleiders ervan overtuigen ook de verschillende *Außenstellen* (regionale bureaus) van de *Sicherheitspolizei* en de *Sicherheitsdienst* in de onderzoeksvraag op te nemen', aldus Croes. 'Tijdens het onderzoek naar het bureau in Maastricht voor mijn scriptie geschiedenis was het me duidelijk geworden dat er over de Duitse politie nog niet zoveel bekend was én dat wat er over geschreven was vaak geen basis in de bronnen had.'

Sicherheitspolizei en Sicherheitsdienst

Uit de resultaten van het onderzoek, waarop Croes in januari 2004 samen met socioloog Peter Tammes (32) is gepromoveerd, blijkt onder meer dat het beeld van een geïntegreerde, monolithische *Sicherheitspolizei* en *Sicherheitsdienst*-organisatie ongegrond is. Hoewel de

organisatie die Croes beschrijft een bureaucratische basis heeft, zijn de medewerkers geen robots die alleen doen wat hen wordt opgedragen. Croes toont aan dat ze verschilden in hun belangen en niet vies waren van machtspolitiek. Verder blijkt dat de *Sicherheitspolizei* en *Sicherheitsdienst*-medewerkers zich allerlei vrijheden konden veroorloven. Zo moest de eerste *Befehlshaber* van de *Sicherheitspolizei* en de *Sicherheitsdienst*, Hans Nockemann, al snel het veld ruimen. Lange tijd is gedacht dat Nockemanns zorgwekkende rapport aan de *Führer*, over de demonstratieve viering door Nederlanders van de verjaardag van prins Bernhard op 29 juni 1940 (Anjerdag), zijn ontslag had veroorzaakt. Het rapport ging in op de vijandige houding van de Nederlandse bevolking ten opzichte van de Duitsers. Voor *Reichskommissar* Seyß-Inquart betekende dat de afgang van zijn politiek van matiging in Nederland. Seyß-Inquart wist de zaak vervolgens te sussen bij de *Führer*, maar een gevolg van deze voor Seyß-Inquart vernederende gang van zaken was dat het Nockemann, de bringer van het slechte nieuws, zijn baan kostte. Croes toont echter aan dat de rapportage van Nockemann uiterst nuchter van toon was en daardoor geen ophef kon veroorzaken bij de *Führer*. De alarmerende berichten waren waarschijnlijk afkomstig van Nockemanns zeer zelfstandig optredende *Einsatzkommando*'s. Dat verklaart waarom Nockemanns opvolger meteen een einde maakte aan de directe communicatielijnen tussen de regionale bureaus en Duitsland.

In tegenstelling tot wat gewoonlijk wordt aangenomen ging de reorganisatie echter niet veel verder. De verschillen tussen *Sicherheitspolizei* en *Sicherheitsdienst* bleven bestaan. De *Sicherheitspolizei* was voor politietaken zoals opsporingen, arrestaties en verhoren en de *Sicherheitsdienst* hoorde zich te beperken tot de verzameling en rapportage van inlichtingen. In theorie vormden *Sicherheitspolizei* en *Sicherheitsdienst* één geïntegreerde organisatie, maar in de praktijk werkten de medewerkers nauwelijks samen en concurreerden ze

soms zelfs met elkaar. De *Sicherheitsdienst*-medewerkers probeerden hardnekkig om uitvoerende taken naar zich toe te trekken, zodat ze zelf verdachten konden arresteren en verhoren. Ze hadden echter onvoldoende politie-ervaring en toen ze in Rotterdam de bevoegdheid kregen om arrestanten te verhoren, leidde dat ertoe dat ze veel geweld gebruikten om voldoende 'resultaat' te krijgen. Naarmate de oorlog vorderde en daardoor ook de werkdruk toenam, nam ook hun gewelddadigheid toe. Verschijnselen als concurrentiestrijd en werkdruk klinken ook hedendaagse werknemers niet onbekend in de oren. 'De Tweede Wereldoorlog was dus geen uitzonderingssituatie waarin mensen totaal anders handelden dan normaal. Het verschil is wel dat de gevolgen van hun handelen veel duidelijker en extremer waren en daarom interesseert deze periode me zo', aldus Croes. Ook uit de verschillen tussen de regionale bureaus blijkt dat de *Sicherheitspolizei* en de *Sicherheitsdienst* geen gecentraliseerde organisatie vormden. Het bureau in Groningen was in handen van een *Außenstellenleiter*, Bernhard Georg Haase, die in hoge mate zijn eigen gang kon gaan, wat mede als gevolg had dat de overlevingskansen van joden in Groningen en Drenthe de laagste waren van Nederland, respectievelijk 22,1 en 20 procent. Haase zelf had overigens medelijden met de arrestanten en liet ze regelmatig vrij. Hij was echter ook een zwakke manager, die zijn medewerkers niet in de hand had, waardoor er stelselmatig excessen plaatsvonden. Bovendien was Groningen ook een verbanningsoord voor lastige politie-inspecteurs, zoals Ernst Knorr, die werd overgeplaatst vanuit Rotterdam. Knorr ging uiterst gewelddadig te werk, zonder zich er iets van aan te trekken dat hij wel eens toestemming nodig had van zijn chef. Daardoor stimuleerde Knorr ook gewelddadig gedrag bij zijn collega's, wat bijvoorbeeld uitmondde in een verjaardagsvisite waar de feestvierders na een drinkgelag besloten om voor de lol een gemengd gehuwde jood te vermoorden. Toen dat niet lukte, schoten ze in plaats daarvan een man dood die ze ervan verdachten zwarthandelaar te zijn. In Den Bosch werd Heinrich Friedrich Wilhelm Kütke benoemd als *Außenstellenleiter*. Deze man was echter nauwelijks geïnteresseerd in het oppakken van joden of het bestrijden van het verzet. Kütke gebruikte zijn positie voornamelijk om zwarte handel te drijven met Duitsland. Daarvoor kon hij gebruik maken van de opbrengst van tuinen en boerderijen van de gijzelaarskampen in Sint Michielsgestel en het concentratiekamp Vught en van de voedselpakketten die burgers en het Rode Kruis naar gedetineerden van de kampen zonden. Kütke's bazen tolereerden de zwarte handel en profiteerden er waarschijnlijk ook van, want via Kütke konden ze op hun beurt hun hogere bazen in Duitsland trakteren op voedsel, tabak en alcoholische dranken.

Overlevingskansen

De verhandeling over de *Sicherheitspolizei* en de *Sicherheitsdienst* is een van de deelstudies in het proefschrift. Andere deelstudies gaan over onderwerpen

als de Vrijwillige Hulp Politie, de burgemeesters, de Nederlandse politie, verzuilde netwerken en verzetsactiviteiten. Elke deelstudie eindigt met de operationalisatie van een factor die mogelijk de variatie in overlevingskansen van joden verklaart. Zo werden de regionale bureaus van elkaar onderscheiden door een mate van activiteit te definiëren, namelijk het relatieve aantal gearresteerde joden. De mate van radicaliteit per regionaal bureau bepaalde Croes aan de hand van de verschillen in gewelddadigheid waarmee de Duitsers gearresteerde verzetslieden verhoorden. Collega-onderzoeker Tammes ging na welke relatie er was tussen goede dan wel foute burgemeesters en de overlevingskansen van joden. Tevens onderzocht hij de invloed van andere factoren op gemeenteniveau, zoals de percentages katholieken en gereformeerden, de mate van verzuiling en het relatieve aantal christelijke joden. Tammes: 'De verzuildeheid speelde in eerder onderzoek nauwelijks een rol. Bovendien gaat het erom wat verzuildeheid "doet": naast een bepaalde mentaliteit creëert deze situatie bepaalde netwerken. Een belangrijke maat om na te gaan wie met wie omging, is de levensbeschouwing van echtgenoten.' Maar eerst moesten de onderzoekers de overlevingspercentages van joden per gemeente bepalen en dat bleek veel meer werk te zijn dan oorspronkelijk gedacht. Croes en Tammes waren van plan om de gemeentelijke registratielijsten van joden te vergelijken met *In Memoriam*, het boek waarin alle joden staan vermeld die de oorlog niet hebben overleefd. De registratielijsten bleken tegen de verwachting in lang niet allemaal bij het NIOD (Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie) beschikbaar te zijn, waardoor de onderzoekers de lijsten moesten achterhalen door de gemeentelijke en provinciale archieven te doorzoeken. De tweede tegenvaller was dat de lijsten niet door een computer waren in te lezen, omdat de software het ouderwetse lettertype van de typemachines niet kon herkennen. 'Er is toen voor gekozen om de lijsten handmatig in te laten voeren. Dat was duur en daardoor hebben we lang niet alle informatie van de lijsten kunnen gebruiken, namelijk slechts de eerste twee karakters van de voor-, meisjes- en achternaam, de geboortedatum en de nationaliteit,' vertelt Croes. De resultaten van de deelstudie over de joden in de provincie Utrecht wijzen er echter op dat het de moeite waard is om ook de sociaal-economische klasse in de analyse te betrekken. Het blijkt dat het overlevingspercentage van joden in Utrecht uit de hoogste klasse significant hoger is dan dat van joden uit de laagste klasse, van ongeofende arbeiders, namelijk 66,8 procent ten opzichte van 41,2 procent. De meest voor de hand liggende verklaring is dat onderduiken geld kostte en dat het voor rijkere joden daarom eenvoudiger was om een onderduikadres te regelen.

Croes en Tammes hebben ten slotte alle verklaringen die uit de deelstudies volgden in één deductief stelsel van hypothesen samengevoegd. 'Zo is het beter mogelijk om te bepalen waar eventueel in de theorie de schoen wringt', volgens Tammes. De basisveronderstelling is dat 'het handelen van personen wordt bepaald door

hun doelen en mogelijkheden.' In het laatste hoofdstuk testen de onderzoekers alle verklaringen met behulp van multiniveau analyse en nemen ze vervolgens afscheid van verklaringen die onvoldoende significant resultaat opleveren. 'Door factoren te operationaliseren en te meten kun je nagaan of de veelal op basis van historische literatuur verwachte samenhang tussen de factoren en de overlevingskansen van joden bestaat', licht Croes toe. Zo bleek dat alle burgemeesters zonder protest of dralen meewerkten aan de registratie en opgave van joodse inwoners. 'Deze registratie kan dus niet de lokale verschillen verklaren', constateert Tammes. Wel bleek dat foute burgemeesters in kleinere gemeenten een significante negatieve invloed op de overlevingskansen van joden hadden. Door op deze wijze hun verklaringen te toetsen, zijn Croes en Tammes verder gegaan dan bij historici gebruikelijk is. Hun kwantitatieve aanpak vergemakkelijkt toetsing door andere wetenschappers en alleen verklaringen die door de data werkelijk ondersteund worden, verdienen het om in historisch beschrijvende studies te worden opgenomen.

Een ander idee waarbij het proefschrift een vraagteken zet, is dat veel joden de oorlog overleefden dankzij de activiteiten van gereformeerden, die door hun godsdienst een kritischere en minder gezagsgetrouwe houding zouden hebben dan katholieken. Tegen de verwachting in tonen de resultaten aan dat de overlevingskansen van joden groter waren naarmate het percentage katholieken in de gemeente hoger was. Croes: 'Dat hoeft uiteraard geen direct verband te zijn. Het kan zijn dat juist in zulke gemeenten mensen met een andere gezindte joden hebben geholpen of dat juist joden uit de gemeenten met veel katholieken wegvluchtten, elders onderdoken en zo overleefden.' Tammes: 'Katholieken hadden wellicht meer mogelijkheden om te helpen en benutten deze nadat de katholieke joden uit hun omgeving werden opgepakt en de bisschoppen vervolgens zeiden dat meewerken aan deportatie van joden ongewenst was.' Een andere mogelijkheid, en hiervoor hebben de onderzoekers ook aanwijzingen gevonden, is dat katholieken minder in het oog lopende verzetsactiviteiten ontplooiden dan gereformeerden, met als gevolg dat de Duitsers minder opsporingsactiviteiten in gemeenten met veel katholieken uitvoerden. Zo werden daar mogelijk ook minder ondergedoken joden gepakt. Verder blijkt de overlevingskans niet alleen significant door het percentage katholieken beïnvloed te worden, maar ook door de mate van verzuimdheid. Hoe meer contacten joden hadden buiten hun eigen groep, hoe groter hun mogelijkheden om onder te duiken. Daarvoor konden joden bijvoorbeeld terecht bij christelijke joden en gemengd gehuwde joden, die als bruggen fungeerden en de joodse en niet-joodse gemeenschappen met elkaar verbonden.

Nieuwe inzichten

Het is verrassend dat er na de vele studies over de Tweede Wereldoorlog toch een werk kan verschijnen dat een

heel ander licht op de toenmalige gebeurtenissen werpt. Croes en Tammes hebben dat bereikt door de data niet louter als historici, maar ook als sociologen te behandelen. Tammes: 'De sociologie bood naast theorieën, zoals die over netwerken tussen joden en niet-joden en niet-joden onderling, ook meer geavanceerde methoden en technieken om verklaringen te toetsen.' Het onderzoek is daardoor een mooi voorbeeld van toetsing, maar blijft daar ook steken, want de resultaten wijzen slechts op de waarschijnlijkheid van verbanden. De hypothesen volgen logisch uit elkaar, maar doordat deze erop zijn gebaseerd dat mensen rationeel handelen, maakt het stelsel als geheel een nogal mechanische indruk, alsof persoonlijke en sociale emoties er niet toe deden. De onderzoeksresultaten bieden dus perspectief voor vervolgonderzoek, ook omdat de data nu beschikbaar zijn. Croes: 'Dit boek maakt duidelijk dat als je nieuwe methoden gebruikt, je tot nieuwe inzichten kunt komen, maar ook dat er nog heel veel braakliggend terrein is.' Hij zou graag zien dat er nu een landenvergelijkende studie wordt uitgevoerd, maar dan een multiniveau studie die ook het individuele, het lokale en het *Sicherheitspolizei*-ressort niveau insluit: 'Zo zouden België en Nederland het best met elkaar kunnen worden vergeleken. Het interessante is dat België meerdere steden met grote joodse gemeenschappen had én grote verschillen in overlevingskansen: circa 35 procent in Antwerpen en circa 60 procent in Brussel.' Dergelijke vervolgstudies zijn volgens Croes waardevoller dan de gebruikelijke historische onderzoeken: 'De *case-study toolkit* van historici is bij de beantwoording van kwantitatieve vragen net als Russische roulette. Soms zijn de met behulp daarvan gegeven verklaringen raak en soms mis. Welke raak zijn, wordt pas duidelijk als je de verklaringen, hypothesen in feite, toetst en dat is iets wat historici veelal nalaten. Sommige historici roepen bij de door ons gevonden ondersteuning van eerder veronderstelde verbanden dan "dat ze dat al wisten". Maar zij zouden iets langer stil moeten staan bij wat ze werkelijk wisten, ze zouden wat kritischer moeten zijn. Wij hebben al onze hypothesen getoetst, waardoor ons onderzoek in meer betrouwbare kennis heeft geresulteerd.'

Sue-Yen Tjong Tjin Tai is redacteur van *Facta*.

Marnix Croes & Peter Tammes - '*Gif laten wij niet voortbestaan*': een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in de Nederlandse gemeenten, 1940-1945. - Amsterdam : Aksant, 2004. - 616 p. - ISBN 90 5260 131 3; €35,-

De antropoloog Bronislaw Malinowski (1884-1942) deed in de periode 1915-1918 veldwerk op de Trobriandeilanden nabij Nieuw-Guinea. Op basis daarvan publiceerde hij in 1922 zijn studie *Argonauts of the Western Pacific*. Gerrit Jan Zwier baseerde de hoofdpersoon Brono Bishop in zijn boeiende etnografische roman *De dwaze eilanden* op Malinowski. Bishop doet onderzoek op Kivakiva. Hij blijkt een gedreven etnograaf te zijn. En een man van vlees en bloed. Met zeeënvul zaad.

Henk Jansen

Gerrit Jan Zwier (1947) is schrijver. Hij heeft verhalen, romans, reisboeken, hoorspelen en literaire kritieken geschreven. Door zijn reisboeken en romans over IJsland, Lapland en Scandinavië gaat hij in Nederland door het leven als dé noordelijke specialist. Daarmee heeft hij een grote groep lezers aan zich gebonden. Al meteen na afronding van zijn studies geografie en antropologie aan de Rijksuniversiteit Groningen is hij met schrijven begonnen. Antropoloog heeft hij zich nooit gevoeld. Maar hij heeft wel antropologische boeken en artikelen op zijn naam staan.

Klassieke antropologie

'In mijn studietijd was de antropologie eigenlijk al voorbij. Dat vond ik ook tijdens mijn veldwerk in Lapland. Mijn veldwerk was een aanfluiting. Wat ik daar deed, was echt passé. Je kunt altijd wel in een dorpje gaan zitten en mensen beschrijven. Ze hebben altijd een achtergrond, er is altijd wel wat gebeurd en er is altijd cultuurverandering. Maar wat dat nu met wetenschap te maken heeft, is mij een raadsel. Dan kun je beter boeken schrijven zoals Geert Mak dat over Jorwerd heeft gedaan of zoals ik die zelf schrijf.

In Lapland zat ik in een dorp met vier huizen. Vaak zat ik er in m'n eentje, want de inwoners waren meestal weg. Er was geen sprake van rituelen en andere interessante bezigheden die antropologen graag willen meemaken.

en magie op Kivakiva

Gerrit Jan Zwier laat Malinowski herleven

Iemand zat twee weken lang een lekke zuigerklep van z'n tractor te repareren. Verder gebeurde er niks. Eigenlijk is dat dolkomisch. Daar heb ik in *Een vlek op de toendra* over geschreven. Het is nu heruitgegeven met wat nieuwe verhalen erbij onder de titel *Altijd Lapland*. Het hoofdstuk "Nooit meer veldwerk" komt als eindconclusie van Brono Bishop terug in mijn roman *De dwaze eilanden*.

De boeken van Zwier hebben wel vaker iets met elkaar te maken. *De dwaze eilanden* kan als een soort vervolg op *Antropologen te velde : de confrontatie van de etnograaf met vreemde volkeren en met zichzelf* gezien worden, dat in 1980 verscheen en in vele eerstejaarscolleges is gebruikt. In 1989 kwam een herdruk uit met als ondertitel *de cultuurschok van de veldwerker*. Lodewijk Brunt beschreef het in *Vrij Nederland* laatdunkend als een boekje dat met de ene *line of shit* na de andere gevuld is.

'Een hoofdstuk in *Antropologen te velde* is gewijd aan Lodewijk Brunt z'n stadsetnografie. Daar laat ik geen spaan van heel. Die onzin van Brunt beschouwde ik als een afgang van de klassieke antropologie. Aandacht voor al die junks en taxichauffeurs, voor rare types als de Amsterdamse 'anti-rookmagiër' Robert Jasper Grootveld en al die andere zelfverklaarde magiërs en sjamanen. Alsof die ook maar iets te maken hebben met de magiërs en sjamanen uit de klassieke antropologie. Die waren belangrijk in die gemeenschappen; hier zijn het randfiguren.

Studies zoals *Argonauts of the Western Pacific* van Malinowski en *A Black Byzantium* van Nadel vind ik

prachtig. Ze zijn vaak ook heel goed geschreven. Ik noem dat de klassieke periode in de antropologie. De klassieke antropologie sluit niet aan op wat er nu gebeurt. Het heeft geen zin om al die etnografieën te lezen en dan te denken dat je er heden ten dage iets mee kunt als het gaat om problemen van minderheden in Nederland of bestudering van elitecultuur in ondernemingen. Er zit gewoon een breuk in die wetenschap. De klassieke antropologie bestaat niet meer. Het is een tak van de geschiedenis geworden.

Als je nu antropologie gaat studeren, heb je bijna geen toekomstmogelijkheid. Ik vergelijk het met een uitgestorven vak als lantaarnopsteker. Er is geen vraag naar. Antropologen die op een alumnidag komen, zijn meestal omgeschoold of werkloos. Maar een klein deel kan hier en daar aan de bak.'

Het onderzoek van Malinowski kwamen in een ander daglicht te staan na de publicatie in 1967 van zijn dagboeken. 'In al zijn rauwheid', schrijft Zwier in zijn nawoord bij *De dwaze eilanden*, 'geeft het dagboek, dat nooit voor andermans ogen bestemd was, een beeld van de spanningen waaronder deze beroemde etnograaf op zijn eilandje in de Grote Oceaan gebukt ging.'

'Dat dagboek laat de enorme breuk zien tussen zijn etnografisch werk en hoe hij het zelf beleefd heeft. Je ziet hoe het persoonlijke aspect uit de officiële etnografie is geweerd. Maar bij participerende observatie is de antropoloog zelf het meetinstrument. Hoe betrouwbaar ben je zelf? En wordt niet alles door

humeur, temperament of een slechte dag beïnvloed? Dat brengt problemen van waarheidsvinding met zich mee. Je bent gebonden, je bent niet vrij, je zit in een cel. Iedereen kijkt naar je. Je mag niet als een humeurige oormworm rondstappen, al voel je je wel zo. Je moet het zonnetje in huis zijn. Al die ellendige, stomme, onnozele verhalen aanhoren. Dat is het lot van de veldwerker. Twee onderzoekers die hetzelfde zien, schrijven daar verschillend over. Dat probleem, de persoon van de etnograaf, heeft de antropologie nooit opgelost. Veldwerk is een vorm van introspectie. Je krijgt niet alleen een cultuurschok, je wordt ook enorm met jezelf geconfronteerd. In plaats van op het divanbed van de psychiater lig je het procrustesbed van het veldwerk. Als je als reiziger een oninteressant iemand ontmoet, denk je, nou, plof jij maar in elkaar, en je loopt weer verder. Die vrijheid heb je. En je kunt erover schrijven zoals je wilt. Het is wetenschap zonder bewijs, zei W.F. Hermans al.

Blote borsten

Brono Bishop laat zijn etnografisch onderzoek leiden door de stelling 'dat een primitieve maatschappij als een borduurwerk is, waarin elke gewoonte, elk voorwerp en elke gedachte door onzichtbare draden met elkaar verbonden zijn'. In zijn dagboek schrijft hij dat hij streeft naar de onthechte houding van de filosoof, maar hij kan zijn gevoelens niet altijd onderdrukken. Zwier citeert zinnen uit zijn dagboek, geschreven na een woedeaanval: 'Ik kreeg het gevoel dat het leven van de inboorling even ver van mij afstaat als het leven van een hond.' 'Ik werd besprongen door het vurige verlangen dit stinkhol te verlaten.' Bishop wordt niet alleen nu en dan geweldig

kwaad op de bewoners van Kivakiva, hij wordt ook hitsig van de aanblik van al die opwippende blote borsten van de jonge meisjes om hem heen. Ze culminerend in natte dromen, waaruit Zwier hem als een springfontein laat ontwaken met de constatering dat hij voldoende zaad heeft geproduceerd om de halve Zuidzee te bevruchten. 'Deugdzaamheid is een voortdurende strijd', schrijft Bishop.

'De erotische problematiek bij Malinowski zelf zit heel sterk in z'n dagboeken. Hij had grote problemen met de vrouwen daar die halfnaakt rondliepen. Hij schrijft dat je er helemaal niet aan mag denken dat ze naakt zijn, dat ze paren, helemaal niks. Maar dat is natuurlijk onmogelijk. Het moet een enorme overgang geweest zijn voor een Victoriaan als Bishop die zo'n samenleving ingeschopt wordt.

Malinowski is een man met duistere dieptes. Een beetje als de hoofdpersoon Kurtz in *Heart of Darkness* (1902) van Joseph Conrad. Ik vind ze sterk op elkaar lijken. Dat vond Malinowski zelf waarschijnlijk ook. Hij gebruikte uitdrukkingen die Kurtz bezigt: "Exterminate the brutes!". Malinowski kende het boek en daarmee speel ik in mijn boek. Bruno Bishop gaat eigenlijk ook naar een soort *Heart of Darkness* toe.

In het dagboek van Malinowski zijn twee vrouwen belangrijk. Elsie Masson is de vrouw met wie hij later getrouwd is en die hij altijd in de geest trouw wil blijven. Voor de andere vrouw had hij een enorme erotische fascinatie. Dat had hij niet voor Masson. Zij was een vrouw die intellectueel gelijkwaardig aan hem was, met wie hij z'n problemen kon bespreken en die hem ook voortdurend van tips voorzag. Zij was eigenlijk een soort veldassistent in de verte voor hem. Die andere vrouw had veel te maken met de halfnaakte vrouwen om hem

Gerrit Jan Zwier op IJsland

Bronislaw Malinowski

heen. Dat ging gewoon om het puur seksuele. Hij heeft uiteindelijk voor Elsie Masson gekozen. Zij betekende stabiliteit en steun voor hem.

Een lijn in *De dwaze eilanden* is dat er geen slechtere voorbereiding op zijn veldwerk is geweest dan de relatie die hij met die andere vrouw heeft gehad. Zij heeft hem op een seksueel, erotisch spoor gezet dat hem helemaal afhield van en dwarszat bij zijn wetenschappelijk werk op dat eiland met al die naaktheid en vrije seksuele omgang om hem heen. Hij denkt dat hij de onzuiverheid binnen z'n relatie zal halen als hij daaraan toe zal geven. En hij ziet de negatieve invloed op de enorme taak die hij zich gesteld had, namelijk dat hij degene zou zijn die dit volk uitputtend en magistraal zou beschrijven.'

Zwarte magie

Als radiomaker schreef Gerrit Jan Zwier in de jaren tachtig hoorspelen over antropologische onderwerpen. Hij maakte radioprogramma's over Malinowski op de Trobriandeilanden, Margaret Mead, Ruth Benedict en Lévi-Strauss. Daarnaast heeft hij voor de radio *Het betoverde pad* gemaakt, heksenprogramma's die om 12 uur 's nachts begonnen. In 1985 publiceerde hij het boek *Witte heksen* en in 1989 *De inquisiteur*, een roman over de heksengekte in Spaans-Baskenland. De magie speelt, net als in etnografische studies, een grote rol in *De dwaze eilanden*.

'Voor die radioprogramma's praatte ik met mensen uit de wicca en de goddess movement, met nieuwe sjamanen en meer van dat soort oplichters die in de new age-sfeer zaten. Ik was aanwezig bij seances. Het eiland Domdom

in *De dwaze eilanden* is Dobu. Daar heeft Reo Fortune (*Sorcerers of Dobu*, 1932) gezeten. De belevenissen van Tim O'Connor in mijn boek zijn daarop geënt. De magie heb ik ook uit *The Golden Bough* van Sir James G. Frazer, de leermeester van Malinowski, gehaald. Over Frazer heb ik een essay geschreven. Er waren in die streken altijd problemen met zwarte magie. Het is een ontzettend bedreigend systeem. Hoe moet je dat als westerling beoordelen? Zijn we als blanken betrokken in het systeem of staan we erbuiten? De Dobu vinden zichzelf grote magiërs. Voor hen horen de blanken er absoluut in. In mijn boek gelooft de geharde koloniale bestuursambtenaar Snoopy er niets van. Tim O'Connor op Domdom gaat er iets te ver in mee. Ook Brono Bishop ontkomt er niet aan. Hij gaat niet reizen op vrijdag de dertiende. Dat heb ik uit de dagboeken van Malinowski opgepikt. Dat is natuurlijk fantastisch, een antropoloog die daar bang voor is.

Wij zijn nog steeds geen rationele mensen. Op die tropische eilanden is het magisch denken van vitaal belang. Dood heeft altijd een magische oorzaak. Daar druipet het leven van de kwaadaardigheid. Je ziet het allemaal voor je in de paranoïde samenleving van Dobu die Ruth Benedict in *Patterns of Culture* (1935) beschrijft. Bijna niemand kent die klassiekers meer. Zij vormden mijn favoriete afdeling binnen de antropologie. De herinnering daaraan wilde ik graag nog eens ophalen.'

Henk Jansen is hoofdredacteur van Facta

Gerrit Jan Zwier - *De dwaze eilanden*. - Amsterdam ; Antwerpen : Uitgeverij Atlas, 2003. 240 p.- ISBN 90 450 0883 1, prijs €16,50

Khalid Boutachekourt (1973)

Studie: Bestuurskunde (Organisatie en Management van Overheidsorganisaties)
Afgestudeerd: 1997, Vrije Universiteit
Voorheen: oprichter en directeur BC&O Advies, Bureau voor sociale vraagstukken
Tegenwoordig: vennoot bij Van de Bunt, adviseurs voor organisatie en beleid

Esther van der Meer

Khalid Boutachekourt had na zijn studie drie banen voor hij in 2000 BC&O Advies oprichtte, een adviesbureau voor sociale vraagstukken. Een lang gekoesterde droom om op eigen benen te staan ging in vervulling.

‘Vanaf mijn elfde jaar verkocht ik Oosterse stoffes in ons familiebedrijf op de Beverwijkse Bazaar. Daar heb ik de eerste beginselen van het verkopen en zelfstandig ondernemen geleerd. Na mijn studie bestuurskunde wilde ik dan ook voor mezelf beginnen. Ik heb eerst twee jaar als organisatieadviseur bij adviesbureau Vrijbaan gewerkt. In 2000 fuseerde Vrijbaan met Radaradvies. Ik heb toen ontslag genomen en heb BC&O Advies opgericht. Met mijn netwerk kreeg ik snel opdrachten binnen en na vier maanden kon ik het eerste personeel aantrekken.’

In drie jaar tijd is BC&O uitgegroeid tot een adviesbureau met negen personeelsleden. Ook wordt met freelancers gewerkt. Het adviesbureau richt zich op beleids-, communicatie- en organisatieprocessen en krijgt veel opdrachten op het gebied van multiculturele vraagstukken. Zo verrichtte het bureau (in samenwerking met Van de Bunt) een haalbaarheidsstudie in opdracht van het ministerie van Justitie naar het starten van inburgeringcursussen in het land van herkomst voor kandidaat-nieuwkomers. Na het onderzoek bleken hieraan (te) veel juridische en financiële haken en ogen te zitten. Een verplicht inburgeringsprogramma is strijdig met het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens indien het recht op gezinsleven wordt aangetast.’

‘Daarnaast is het in strijd met het gelijkheidsbeginsel om alleen in bepaalde landen deelname aan een voorbereidend inburgeringsprogramma verplicht te stellen. In tegenstelling tot Engels of Frans is het leren van de Nederlandse taal en cultuur in de meeste landen niet mogelijk. Nederland zal faciliteiten in de landen moeten aanbieden om iedereen dezelfde mogelijkheden te bieden. Nederland kan daarom minder makkelijk immigratievoorwaarden stellen. En aan het aanbieden van faciliteiten hangt een hoog en onvoorspelbaar prijskaartje.’

‘Mijn studie bestuurskunde heeft me een academische manier van denken bijgebracht en inzicht gegeven in de werking van het openbaar bestuur, in politieke verhoudingen en in de positionering van organisaties. De studie vormt een goede basis voor mijn werk. Processen en ontwikkelingen doorzie je sneller. Soms denk je bijvoorbeeld aan Lipsky's *street level bureaucrat* als je in de praktijk te maken krijgt met het probleem van een zieke werknemer die in een spagaat tussen de wensen van de

Foto: Carla Schoo

klant en de organisatie zit. Een werkgever wil bijvoorbeeld graag een Marokkaanse opbouwwerker inzetten, maar deze opbouwwerker wordt door de Marokkaanse gemeenschap gezien als belangenbehartiger en een Marokkaanse politieagent kan door Marokkaanse jongeren gezien worden als een verrader. Zo krijgt de werknemer een loyaliteitsconflict. Een van de oplossingen voor dit loyaliteitsprobleem is om de werknemers niet per definitie op de eigen groep of in het eigen dorp te laten werken.’

‘Hoe ik mijn succes verklaar? Er wordt wel gezegd dat ik een nieuwe wind in de wereld van de adviesbureaus ben. Ik kom niet over als alwetende adviseur die komt vertellen hoe het moet. Ik werk als *sparring partner*, denk en werk mee en dat wekt vertrouwen. Maar het belangrijkste is mijn gedrevenheid. Mislukken als ‘eigen baas’ was geen optie voor mij. Gelukkig heb ik mezelf laten zien dat ik het kan.’

‘Natuurlijk liep ik bij het opbouwen van een eigen bedrijf tegen problemen aan. Zo kreeg ik ooit een boete van de belastingdienst, omdat ik een formulier een dag te laat had ingeleverd. Als ondernemer wil je natuurlijk de kosten zo laag mogelijk houden, maar soms betaal je dan leergeld als goedkoop duurkoop is geworden. Je moet snel doorhebben hoe het systeem van sociale verzekeringen, belastingen, contractuele verplichtingen, verhuurders en notarissen werkt. Gelukkig heb ik nu werknemers die deze zaken uit handen nemen, zodat ik mijn ziel en zaligheid in mijn projecten kwijt kan.’

‘Binnen BC&O was behoefte aan een senioronderzoeker. Ik vond het een te groot financieel risico om een senior aan te stellen die wellicht niet zou functioneren. Daarnaast is het bedrijf ook afhankelijk van mij. Wat als ik opeens een tijdje uit de roulatie zou zijn? BC&O had nog zelfstandig kunnen doorgroeien, maar voor de continuïteit van het bedrijf heb ik gekozen om op zoek te gaan naar een partner. In januari 2004 heb ik BC&O verkocht aan adviesbureau Van de Bunt. Dat biedt me een nieuwe intellectuele uitdaging, onder andere in de vorm van nieuwe beleidsvelden. Ik ben nu vennoot en blijf voor BC&O verantwoordelijk als directeur.’

Esther van der Meer is redacteur van FACTA

BC&O Advies: <http://www.bceno.nl>

Niet polariseren

Andries Hoogerwerf

Een Nederlandse intellectueel die uit Turkije afkomstig is, vertelde mij een opmerkelijk verhaal. Hij is in een academisch milieu in Turkije geboren en rekende zich daar al tot de westerse cultuur. In Nederland kreeg hij een universitaire positie en zijn kinderen groeiden op als Nederlanders. Na 11 september 2001 werd de sfeer anders. Zijn kinderen werden op school met argwaan bekeken en als Turken betiteld. Als hij nu een CD met westerse muziek draait, vraagt een van de kinderen: 'Waarom geen Turkse muziek?'

Het is maar een van de vele verhalen die illustreert hoe de polarisatie tussen bevolkingsgroepen toeneemt. Een handjevol moslimterroristen pleegt gruwelijke aanslagen. Een ruim deel van de westerse burgers en politici neemt daarop een onverdraagzame houding tegen allochtonen in het algemeen en tegen moslims in het bijzonder aan. Maar die onverdraagzaamheid blijkt averechts te werken, want een deel van de allochtonen zet zich nu meer dan tevoren tegen de westerse cultuur af.

Zelfs de inlichtingendienst AIVD heeft zich onlangs genoodzaakt gezien te waarschuwen dat een groeiend aantal moslims zich door opiniemakers en opinie-leiders onheus bejegend voelt en daardoor voor radicalisering ontvankelijk wordt. De inlichtingendienst heeft ditmaal volkomen gelijk. Stigmatisering werkt averechts. Polarisation is koren op de molen van radicale moslims.

Dit kunnen vooral de VVD, de LPF en verscheidene journalisten en columnisten zich aantrekken. Maar intolerante kamerleden als Eerdmans, Hirsi Ali en Wilders hebben de waarschuwing van de inlichtingendienst meteen naast zich neergelegd.

Onverdraagzaamheid volgt, zoals de geschiedenis ons leert, een herkenbaar scenario. Een bevolkingsgroep, in dit geval moslims, wordt eerst als afwijkend, dan als abnormaal en tenslotte als minderwaardig beschouwd. Op grond van eenzijdige informatie en voorbarige generalisatie wordt dan een stereotiep beeld van de afwijkende

groepering gevormd. Het stereotiepe beeld neemt de vorm van een stigma aan, een brandmerk dat kenmerken van demonisering kan vertonen.

Op dit proces van negatieve beeldvorming kunnen sociale uitsluiting, dwang en geweld volgen. Niet elk stigma loopt op grootschalig geweld uit. Maar elke massamoord is met stigmatisering begonnen.

Stigmatisering berust veelal op angst en haat. Er is een gevoel van beklemming en vrees, veroorzaakt door een vermeend dreigend onheil. De angst en de haat kunnen resulteren in een politieke paranoia: een overdreven achterdocht en wantrouwen, die uitlopen op een achtervolgingswaan en een complottheorie. In een situatie van grote onzekerheid kan dit alles samengaan met een politieke hysterie: een extreem verlies van de gebruikelijke politieke zelfbeheersing en een sterke toename van waanvoorstellingen. Iets daarvan hebben we kort na de moord van 6 mei 2002 meegemaakt.

Temidden van alle schokkende gebeurtenissen en dreigingen wordt het tijd voor meer nuchterheid.

Er zijn in de wereld meer dan een miljard moslims. Alleen al getalsmatig is het volstrekt ondenkbaar dat zij allemaal precies dezelfde opvattingen zouden hebben. Er zijn dan ook in de moslimwereld niet alleen vele religieuze stromingen, zoals soennieten, sjiieten, wahhabieten en alevieten, maar ook sterk uiteenlopende politieke opvattingen.

De koran keert zich tegen geweld, als hij zegt 'dat jullie niemand mogen doden - wat God verboden heeft- behalve volgens het recht' (soerat 6: 151). Ook predikt hij religieuze verdraagzaamheid: 'In de godsdienst is geen dwang' (2: 256). Met kracht van argumenten verdedigt de Egyptische moslim en hoogleraar arabistiek Nasr Aboe Zaid, die in Nederland woont, de stelling dat de islam in wezen niet reactionair is, maar een inspiratiebron kan en moet zijn voor vrijheid en rechtvaardigheid. Het is verstandiger bij zulke gedachten aan te sluiten dan alle moslims als bedreigend te stigmatiseren

Kindertaalontwikkeling

Marijn van Dijk

Proefschrift: *Child Language Cuts Capers : Variability and Ambiguity in Early Child Development* (ISBN 90-9017533-4)

Promotie: Groningen, 15 januari 2004; promotor: prof. Paul van Geert

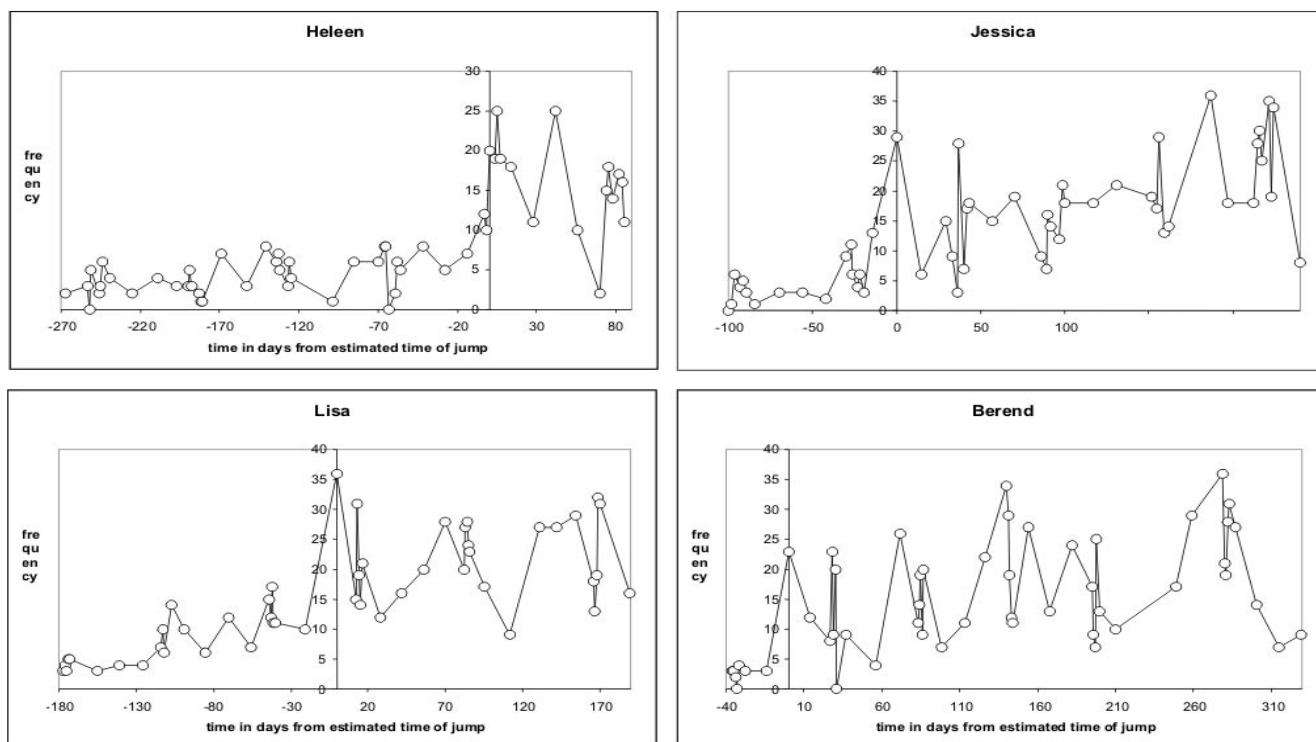
Opmerkelijkste resultaten: Taalontwikkeling kenmerkt zich door een grote grilligheid. Mijn proefschrift biedt een verzameling methodes om deze variabiliteit / grilligheid nader te analyseren

in de ontwikkelingspsychologie sterk in de belangstelling staat.

Ik zal eerst een korte beschrijving van kindertaalontwikkeling geven. De meeste kinderen beginnen met hun eerste woordjes als ze ongeveer één tot anderhalf jaar oud zijn. Een uiting zou bijvoorbeeld kunnen zijn: "banaan", "mama" of "klaar". Na een scherpe toename van die woordenschat ontstaan de eerste korte zinnen: eerst twee-woord zinnen ("banaan hebben", "popje uit"), en daarna uitbreidingen naar 3- ("wil banaan hebben", "mama drinken

Als mij de afgelopen jaren naar het onderwerp van mijn proefschrift werd gevraagd, dan zei ik vaak dat het over kindertaal ging. Maar eigenlijk was dat niet helemaal waar. Het onderwerp van mijn proefschrift is niet kindertaal op zichzelf, maar de intra-individuele *variabiliteit* erin. Het is het doel van mijn onderzoek geweest om patronen van variabiliteit in de taalontwikkeling nader te beschrijven en te analyseren. En, hoewel dit voor de meeste mensen minder spannend in de oren klinkt, is variabiliteit een onderwerp dat

pakken") 4- en meerwoordzinnen. Een kind van drie jaar maakt al tamelijk lange zinnen en tegen de tijd dat een kind vijf jaar is, verschilt zijn of haar taal nog maar weinig met die van een volwassene. In de tussentijd doet zich dus een enorme ontwikkeling voor op grammaticaal gebied. Uit mijn onderzoek blijkt echter dat deze ontwikkeling niet geleidelijk verloopt, maar juist heel erg grillig (variabel) is. Al probeerend speelt en oefent het kind met taal. Dit leidt de ene dag ineens tot lange, complexe taaluitingen, terwijl het kind de andere

Figuur 1. Grillige ontwikkelingscurven van de vier proefpersonen die aan het onderzoek hebben deelgenomen (ontwikkeling van voorzetsels, de proefpersonen zijn gevolgd in de loop van een jaar, vanaf de leeftijd van anderhalf jaar tot twee en een half jaar).

dag weer meer terugvalt op “geijkte” formuleringen en wat eenvoudiger taalgebruik. Dit geeft aan dat het leerproces nog bezig is, de prestaties zijn nog niet stabiel.

Van Dale geeft als definitie van variabiliteit: “het variabel zijn, de mate van veranderlijkheid (zie verscheidenheid)”. In de ontwikkelingspsychologie betekent variabiliteit meestal de mate waarin de prestaties van een persoon (een kind in dit geval) variëren door de tijd heen, dus bij herhaalde metingen. Het blijkt dat ontwikkeling helemaal niet zo geleidelijk aan verloopt als wel eens wordt beweerd. Sterker nog, als individuele kinderen in hun ontwikkeling worden gevolgd (dit wordt de longitudinale methode genoemd) blijkt dat de ontwikkeling meestal heel grillig verloopt, met pieken, dalen en sterke ontwikkelingsprongen. In feite laat elk onderzoek dat voldoende meetpunten heeft, een dergelijk grillig patroon zien. Dit is gebleken op vele terreinen van de vroege kinderontwikkeling, zoals de emotionele ontwikkeling, de motorische ontwikkeling en ook de vroege taalontwikkeling. Meestal wordt de aanwezigheid van variabiliteit gezien als het resultaat van meetfout of omgevingsinvloed. Recentelijk is de interesse in deze fenomenen toegenomen onder invloed van de dynamisch-systeemtheorie (Thelen & Smith, 1994; Van Geert, 1994). Variabiliteit wordt hierin gezien als een belangrijk ontwikkelingsfenomeen, het resultaat van de dynamische aspecten van verandering. Echter, op het moment ontbreekt het aan empirische kennis over variabiliteit en is er gebrek aan technische methoden (statistische technieken) om deze te bestuderen. Mijn proefschrift had als doel een aantal methodes te ontwikkelen die specifiek zijn bedoeld om dit

fenomeen in beeld te brengen (zoals de glijdende min-max grafiek, de progmax-regmin grafiek en de hoogtelijnen grafiek, de kritisch-moment methode en de glijdende scheefheidsgrafiek, het gebruik van “*what-if*”-procedures). Vervolgens heb ik deze methodes toegepast in een studie naar de vroege kindertaalontwikkeling. Hieruit bleek dat de ontwikkeling van kindertaal een tamelijk variabel proces is. Twee proefpersonen (Jan en Eva) toonden in een periode van enkele weken een dusdanige korte-termijnvariabiliteit in hun gemiddelde utingslengte (*Mean Length of Utterance*, oftewel MLU) dat ze ruimschoots in verschillende stadia passen. De longitudinale data van vier proefpersonen (Heleen, Lisa, Berend en Jessica) waren eveneens variabel op alle tijdschalen (tweewekelijks en korte-termijn) en beide variabelen (gemiddelde utingslengte en voorzetsels). Dit is in overeenstemming met eerder onderzoek. Variabiliteit lijkt een kenmerk te zijn in de vroegkinderlijke ontwikkeling dat opduikt in iedere dataset met voldoende meetpunten. Daarnaast lijkt er een verschil te zijn in de variabiliteitspatronen van de gemiddelde utingslengte en de voorzetsels. Terwijl de variabiliteit bij de gemiddelde utingslengte geleidelijk lijkt toe te nemen, lijkt de ontwikkeling van dit patroon bij de voorzetsels eerder sprongsgewijs. Daarnaast bleken er aanzienlijke verschillen tussen kinderen.

Een opmerkelijk detail in mijn onderzoek is het feit dat ik naast de opnames van andere kinderen ook opnames van de taalontwikkeling van mijn eigen dochter heb gebruikt. Zij had toevallig de juiste leeftijd op het juiste moment en dat kon ik natuurlijk niet verloren laten gaan. Je moet je namelijk bedenken dat ik in mijn onderzoek best veel heb gevraagd van mijn proefpersonen: de metingen waren een jaar van tevoren heel strikt getimed. Een meting afzeggen of verplaatsen zou meteen consequenties hebben voor het hele onderzoeksdesign. Ik vroeg zelfs aan mijn proefpersonen om hun vakanties erop af te stemmen! Ik heb drie gezinnen gevonden om hieraan mee te doen en ik vond dat ik toch op zijn minst bereid moest zijn dat onderzoeksdesign ook zélf te ondergaan. De condities van het onderzoek waren overigens hetzelfde als bij de andere proefpersonen, ook dit ging om spontane taal. Ik had als moeder geen speciale taak en kon gewoon spontaan met mijn dochter omgaan. De uitwerking, de transcriptie van de taal van mijn eigen dochter, heb ik door studenten laten doen, opdat de resultaten niet werden beïnvloed door het feit dat ik mijn dochter misschien beter kan verstaan dan de andere proefpersonen. Zo is de objectiviteit zoveel mogelijk gewaarborgd en zijn de data van mijn dochter volstrekt vergelijkbaar met die van de andere proefpersonen. Eigenlijk is de deelname van mijn dochter als proefpersoon minder uniek dan het misschien lijkt. Het onderzoek naar taalontwikkeling wordt vaak bevolkt door de kinderen van de taalwetenschappers zelf.

Terugkijkend op mijn promotietraject kan ik zeggen dat ik met veel (wetenschappelijk) plezier heb gewerkt aan mijn onderzoek. De samenwerking met mijn promotor, prof. Paul van Geert van de Rijksuniversiteit Groningen, was zeer goed. Hij is niet alleen een belangrijk wetenschapper, maar vooral een buitengewoon creatieve en boeiende persoonlijkheid. Hij gaf me veel vrijheid en stimuleerde me nieuwe dingen uit te proberen. Het onderwerp paste ook goed bij me. Ik vond het een uitdagend onderwerp.

Attitudeschaal Sociale

Proefschrift: *Attitudeschaal Sociale Limieten - ASL*
: ontwikkeling en instrumentele utiliteit. – Garant.
- ISBN 90-441-1495-6 (verschenen in de serie
'Pedagogiek en Justitie')
Promotie: Groningen, 2 februari 2004; promotor:
Prof. Dr. J.E. Rink, copromotor: Dr. H.C. Lutje Spelberg

Opmerkelijkste resultaten: Er waren kleine verschillen tussen jongens en meisjes in hun houding ten opzichte van sociale limieten (= sociale grenzen, normen en waarden), jongens geven aan vaker voor grensoverschrijding te kiezen dan meisjes.

Jongens en meisjes van de beroepsbegeleidende leerweg (vbo en vmbo) kenden in het algemeen minder reacties als ze geconfronteerd worden met sociale limieten dan jongeren in mavo/havo, vwo, mbo of hbo klassen; ze kozen (doordat ze minder reacties kenden? – als dat zo is, kunnen er door training meer reactietypes aangeleerd worden? = aanbeveling voor verder onderzoek) ook vaker voor het reactietype grensoverschrijden dan de andere leerlingen.

Er waren geen duidelijke verschillen in houding ten opzichte van sociale grenzen tussen verschillende leeftijdsgroepen (respectievelijk 12-14, 15-17 en 18-21 jaar).

De interbeoordelaarsbetrouwbaarheid bleek voldoende voor alle schalen.

De meeste ASL-schalen bleken voldoende interne consistentie te bezitten.

De begripsvaliditeit van de ASL bleek goed.

De criteriumvaliditeit wordt momenteel nog onderzocht.

Ik werk voor de Stichting Jongeren en Sociale Limieten (JSL). Deze stichting (voorheen genaamd: Stichting Nederlands Instituut Voor sociaal-wetenschappelijk Onderzoek – NIVO) verkreeg voor het onderzoek subsidie van het ministerie van Justitie, in het bijzonder van de Rijksinrichting Den Engh. Daarnaast hebben de afdeling Orthopedagogiek van de Rijksuniversiteit Groningen en de Stichting JSL aanvullende financiële ondersteuning geboden.

Ik ben ook na mijn promotie blijven werken voor de Stichting JSL. Ik houd me daar bezig met het longitudinale onderzoek naar de (criterium)validiteit van de ASL. Elk jaar verschijnt er een jaarverslag over het afgeronde onderzoeksjaar bij uitgeverij Shaker. We zijn nu bezig met het derde onderzoeksjaar.

Christine Boersma

De vraag die ten grondslag lag aan het proefschrift, kwam vanuit de jeugdhulpverlening, met name vanuit de justitiële sector. Daar was behoefte aan een instrument om de resultaten van een (orthopedagogische) aanpak en behandeling vast te kunnen stellen. De Attitudeschaal Sociale Limieten (ASL) is in 2000 ontwikkeld om daarin te voorzien (Rink, Boersma, Lutje Spelberg & Vos). Om informatie over de kwaliteit van deze test te geven, is in het proefschrift de ontwikkeling en instrumentele utiliteit van deze vragenlijst beschreven.

Onderzoek

In mijn proefschrift wilde ik de stappen beschrijven die bij het ontwikkelen van de Attitudeschaal voor Sociale Limieten (ASL) zijn genomen. Ook stelde ik me ten doel te bediscussiëren of de opgaven, de validiteit, de betrouwbaarheid en de normering gezamenlijk de ASL tot een goede test maken.

Met de ASL wordt de houding van individuele jongeren ten opzichte van sociale limieten (sociale grenzen) bestudeerd. Onder sociale limieten wordt verstaan: wetten, regels, normen, of verwachtingen die impliciet of expliciet het gedrag van de jongeren reguleren en/of inperken. Onder 'jongere' wordt verstaan: een jongen of meisje in de leeftijd van 12 tot 21 jaar. Er is in het onderzoek een standaardbeeld geschetst van de gemiddelde houding van de Nederlandse jongeren. Hoeveel reacties kennen jongeren als ze geconfronteerd worden met risicovolle situaties, welke reacties zouden ze zelf kiezen en waarom zouden ze dat doen? Het standaardbeeld is ontstaan door een representatieve steekproef te trekken in Nederland naar schoolgaande jongeren van 12-21 jaar; het is gebaseerd op 1095 jongeren.

De ASL is in eerste instantie bedoeld voor evaluatief gebruik. Daarnaast zou het instrument een signaalfunctie kunnen hebben. Het is ontwikkeld in vijf stappen: In de eerste stap van de ontwikkeling van de ASL zijn na literatuurstudie nieuwe situatiebeschrijvingen geformuleerd.

Daaropvolgend is een pilotonderzoek gedaan om de nieuwe situatiebeschrijvingen te testen op vooraf geformuleerde eisen. Naar aanleiding van dit pilotonderzoek is een eerste selectie op de situatiebeschrijvingen uitgevoerd. De geselecteerde situatiebeschrijvingen werden tezamen de eerste experimentele versie van de ASL genoemd.

De derde stap was het vooronderzoek dat werd uitgevoerd om de psychometrische kwaliteiten van de eerste experimentele versie van de ASL vast te stellen, met als doel te komen tot een optimale itemsselectie.

Limieten

Christine Boersma met achter haar paranimf Mary-Eliz Effting

In de vierde stap stond de ijkning van de ASL centraal. Hiertoe werd de ASL voorgelegd aan een representatieve steekproef uit de populatie van Nederlandse, schoolgaande jongeren.

De ASL is bruikbaar gemaakt tijdens de vijfde stap van het onderzoek. Dit onderzoek is afgesloten met het uitgeven van de handleiding.

Na de publicatie van de ASL is een aanvullend onderzoek gestart naar de (criterium)validiteit van het instrument. Dit onderzoek was nog gaande tijdens de afronding van dit proefschrift. Het betreft een longitudinaal onderzoek waarin jongeren op school en van een justitiële jeugdinrichting een aantal jaren gevolgd zullen worden met meerdere instrumenten, waaronder de ASL. Het eerste jaar van dit longitudinale onderzoek is, naast de ontwikkeling van de ASL, beschreven in het proefschrift.

De algemene conclusie in het proefschrift is dat uit de resultaten van het tot nu toe uitgevoerde onderzoek blijkt dat de ASL een goede test genoemd mag worden.

Er kan ook worden geconcludeerd dat meer onderzoek met de ASL nodig is om meer inzicht te krijgen in de vragenlijst, met name gericht op de criteriumvaliditeit. Deze validiteit wordt nog nader onderzocht.

Ik denk dat het proefschrift vooral interessant is voor gedragsdeskundigen die met diagnostiek te maken hebben gericht op jongeren met (dreigende) gedragsproblemen, maar ook voor leerkrachten en andere mensen die met jongeren werken en die geïnteresseerd zijn in de houding van jongeren ten opzichte van sociale limieten. Verder is het proefschrift bedoeld voor ASL-gebruikers die meer willen weten over de (ontwikkeling van) de ASL.

Reactie Patronen Onderzoek

Het onderzoek maakt deel uit van het Reactie Patronen Onderzoek dat in 1980 startte aan de Rijksuniversiteit Groningen. Er wordt onderzoek gedaan naar de houding ten opzichte van sociale limieten (sociale grenzen), naar opvoeding en naar de relatie tussen die houding van jongeren en opvoedingstaken van ouders, leerkrachten en mentoren. Onderzocht wordt of opvoeding überhaupt samenhangt met de houding van jongeren en zo ja, hoe die samenhang er uit ziet. Dit wordt onderzocht in een groot aantal onderzoeken en door vele onderzoekers verspreid over de hele wereld. De onderzoeksgroep die de ASL heeft ontwikkeld, was vrij in de methode waarop dit zou gebeuren, maar de antwoordcategorieën die gebruikt zouden gaan worden bij deze vragenlijst lagen wel voor een deel vast. Dit omdat deze categorieën het resultaat waren van jarenlang onderzoek. Voor het Reactie Patronen Onderzoek is een instrument ontwikkeld om van groepen jongeren de attitude ten opzichte van sociale limieten te bepalen en deze vragenlijst heeft reeds in vele onderzoeken een belangrijke rol gespeeld. De ASL is vanuit dit instrument ontstaan. In het proefschrift staat een uitgebreide literatuurlijst van het Reactie Patronen Onderzoek.

De financiering van de Generatieconflict of

Lucy Kok en Lisa Putman

Als we de media mogen geloven, is er een heftige strijd gaande tussen jongere en oudere generaties over de financiering van de pensioenen in Nederland. Aanleiding voor deze vermeende strijd is de malaise op de beurs van de afgelopen tijd en de vergrijzing. Door maandelijks een deel van ons salaris aan een pensioenfonds over te dragen, bouwen wij naast het door de overheid verzorgde basispensioen, de AOW, een aanvullend pensioen op. Het bijzondere van dat aanvullende pensioen is dat de solidariteit van alle deelnemers binnen de pensioenfonds een herverdeling van de welvaart mogelijk maakt, waardoor we ons aanvullende pensioen gemakkelijker kunnen financieren dan wanneer ieder voor zich een regeling tegen de financiële gevolgen van de ouderdom zou moeten afsluiten. Daarnaast hebben pensioenfonds op individuen voor dat zij door risicodeling tussen generaties premies kunnen gebruiken als er tekorten ontstaan. Als bijvoorbeeld blijkt dat de levensverwachting hoger is dan pensioenfonds hebben ingeschat of als er periodes met hoge inflatie of financiële crises optreden, dan kunnen pensioenfonds die extra last laten dragen door jongere generaties meer premie te laten betalen. Ook tegenvallende beleggingsresultaten kunnen zo gecompenseerd worden.

Er zijn echter grenzen aan de mate waarin de 'lasten' op de actieve deelnemers kunnen worden verhaald. Bij te grote schommelingen in de premie zou de bereidheid

om aan het pensioenstelsel te blijven bijdragen, wel eens kunnen afnemen. De jongere generaties zullen zich afvragen of ze niet erg veel moeten betalen om in de toekomst van hun eigen pensioen verzekerd te zijn. Daarom is in het pensioenreglement een clause opgenomen die, als de financiële situatie van een pensioenfonds dat toelaat, voorziet in de uitkering van een pensioen dat gecorrigeerd is voor prijsstijgingen en aangepast aan de loonstijging.

Er bestaat dus een zekere belangentegenstelling tussen actieve deelnemers en gepensioneerden. Zij die nog voor hun pensioen sparen, willen daar het liefst zo min mogelijk (extra) premie voor afdragen. De gepensioneerden daarentegen zullen, ondanks de voorwaardelijkheid van aanpassing van hun pensioenuitkering aan prijsstijgingen en loonsverhogingen, toch verlangen dat de actieve deelnemers extra premie betalen om te zorgen dat zij dat welvaarts vaste pensioen blijven ontvangen. Om eventuele tekorten op korte termijn op te vangen, zijn er dus twee opties: een verhoging van de pensioenpremie of het niet-indexeren van de pensioenuitkeringen.

De vraag is wie uiteindelijk het risico van een schommeling in de reserves draagt: de actieve deelnemers of de gepensioneerden? Doordat de komende jaren de bevolking steeds grijzer wordt, zal deze vraag steeds vaker voorkomen. Als gevolg van de vergrijzing worden pensioenfonds steeds rijper, wat betekent dat fluctuaties

Jongeren zijn steeds minder bereid bij te dragen aan de pensioenen van oudere werknemers, laten de media ons weten. De auteurs van het rapport *De waarde van solidariteit* nuanceren die mening. Zij zien wel een belangentegenstelling tussen jongere en oudere generaties, maar deze ontaardt niet in een openlijke strijd over bijvoorbeeld de AOW of de hoogte van het aanvullend pensioen. De strijd is onderhuids aanwezig in de discussie over de indexering en de premie voor de aanvullende pensioenen.

pensioenen gulden middenweg?

in het rendement steeds sterker doorwerken in de dekkingsgraad en minder makkelijk via een verhoging van de premies kunnen worden gedekt. Tegenvallende beleggingsresultaten zetten de verhoudingen nog eens extra onder druk.

Zullen de demografische en economische ontwikkelingen uiteindelijk tot een heuse strijd tussen de generaties leiden? Dat is nog maar de vraag. Het rapport *De waarde van solidariteit* laat zien dat de actieve deelnemers nauwelijks stil staan bij hun pensioen. Uit onderzoek blijkt dat de meeste mensen niet volledig op de hoogte zijn van de inhoud van hun pensioenregeling. Minder dan de helft van de ondervraagden weet hoe hoog de opgebouwde pensioenrechten zijn. Van de respondenten geeft een meerderheid aan dat zij de pensioenopbouw graag aan hun pensioenfonds overlaten, zodat ze zich daar niet druk over hoeven te maken. Kortom, het pensioenbewustzijn en zeker de pensioenkennis van de gemiddelde burger is laag. De meeste Nederlanders beschouwen hun premies niet als onrechtvaardig hoog. De pensioenpremie is een van de vele afdrachten op het loonstrookje en de meerderheid van de werknemers gaat ervan uit dat die op den duur een redelijk pensioen zal opleveren.

Bovendien lijkt de 'strijd' geslecht te zijn doordat de meeste actieve deelnemers inmiddels een pensioenregeling hebben die gebaseerd is op het middelloon in plaats van het eindloon. Zoals de naam al doet vermoeden dient in

een eindloonregeling het laatst verdiende salaris als basis voor de pensioenuitkering. In een middelloonregeling is het pensioen gebaseerd op het gemiddelde salaris dat iemand in zijn loopbaan gehad heeft. Dat betekent dat in een middelloonregeling het niet-indexeren van de pensioenen niet alleen door de gepensioneerden wordt gevoeld, maar ook door de actieve deelnemers. Niet in de vorm van een hogere premie, maar in de vorm van een lager pensioen op het moment dat zij daar zelf aan toe zijn. Bij een middelloonpensioen hebben de actieven dus ook belang bij indexering. Zij zullen pas voor niet-indexeren kiezen als de premie onbetaalbaar wordt. Een middelloonsysteem is daarom een ideale oplossing in de huidige context. De belangen van gepensioneerden kunnen in een middelloonsysteem behartigd worden door de werknemers, die in een dergelijk systeem immers ook streven naar een zo hoog mogelijke indexering. Er is dan geen belangentegenstelling meer tussen de generaties, maar tussen werkgevers en werknemers. En die strijd wordt uitgevochten in het arbeidsvoorwaardenoverleg.

Lucy Kok is hoofd Zorg en zekerheid bij SEO. Lisa Putman is wetenschappelijk medewerker bij SISWO.

De waarde van solidariteit : spanning in de tweede pijler van het pensioengebouw / Auteurs: Bas Aalbers, Gerry Dietvorst, Erik de Gier, Lennart Janssens, Lucy Kok en Lisa Putman. - Amsterdam : SISWO, 2004. - 63 p. - (Cahiers Sociale Wetenschappen en beleid ;7). - ISBN 90 6706 173 5, 12,50

Ziekteverzuim: een kwestie van aanstel

Fabian Dekker

Ziekteverzuim is een voortdurende bron van zorg voor menig politicus. Om het ziekteverzuim terug te dringen en de instroom in de WAO te beperken, zijn door de jaren heen veel verschillende beleidsmaatregelen getroffen. Men kan denken aan de Wet Terugdringing Ziekteverzuim (TZ), wijzigingen in de Arbowet en de Wet Uitbreiding loondoorbetalingsplicht bij ziekte (WULBZ). Kern van deze beleidsmaatregelen is dat de verantwoordelijkheid voor ziekteverzuim grotendeels bij de werkgever is komen te liggen. Een recentere maatregel is de Wet Poortwachter. Met deze beleidsmaatregel worden onder meer zwaardere eisen gesteld aan het reïntegratiebeleid van de werkgever en kunnen sancties worden opgelegd aan nalatige werknemers. Eveneens pas vrij recent is de discussie rond een van de mogelijke determinanten van ziekteverzuim: verzuimcultuur. Niet alleen de mensen op straat lijken meer en meer van mening te zijn dat 'ziek niet altijd ziek is'. Ook verschillende politici stellen vraagtekens bij het relatief hoge ziekteverzuim binnen bepaalde sectoren van de Nederlandse arbeidsmarkt.

Politieke oordeelsvorming

De directe aanleiding voor het schrijven van dit artikel is de historische politieke verschuiving in Nederland in het jaar 2002. Na acht jaar Paars koos de kiezer op 15 mei 2002 massaal voor de lijst van wijlen Pim Fortuyn. De nieuwe politieke beweging van Fortuyn haalde bij de verkiezingen in totaal ruim 17 procent van de stemmen. Met zijn boek *'De puinhopen van acht jaar paars'* (2002), dat tevens diende als partijprogramma van de Lijst Pim Fortuyn, richtte Fortuyn zich met name op de wachtlijsten in de gezondheidszorg, de veiligheid en het vreemdelingenbeleid. Fortuyn maakte een analyse van het in zijn ogen falen van de collectieve sector. Ook ten aanzien van de arbeidsorganisatie binnen de collectieve sector uitte hij de nodige kritiek. In diverse columns, maar ook in interviews gaf hij zijn mening ten aanzien van het hoge ziekteverzuim binnen deze sector. Een kenmerkend citaat is: 'Het kleinbedrijf komt niet verder dan drie procent ziekteverzuim. Het grootbedrijf zit rond de zeven procent. En dan kom je in de collectieve sector en dan is het tien, vijftien procent. Dat is sabotage, dat kan niet anders' (*de Volkskrant*, 9 februari 2001). Of wat te denken van de volgende twee citaten: 'De arbeidsorganisatie is dus ziek. Dat moet

je eerst aanpakken. Je moet tegen je personeel durven roepen dat die aanstelleritis onmiddellijk afgelopen moet zijn. Ze duidelijk maken dat ze bij problemen naar hun baas moeten lopen en niet gelijk in bed moeten gaan liggen' (*Het Parool*, 8 september 2001) en: 'Het ligt aan ongezonde arbeidsrelaties, aan stress op het werk, aan die terroriserende chef, et cetera. Het ligt nooit aan de mentaliteit van de betrokkene' (Fortuyn, 2002: 106). Het zal dan ook geen verbazing wekken dat Fortuyn er geen voorstander van was om extra geld te investeren in de collectieve sector. Tegenover de opvattingen van Fortuyn staan over het algemeen meer politiek-linkse visies, zoals die van Jan Marijnissen van de Socialistische Partij. Marijnissen wijst veel meer op de te hoge werkdruk en doet voorstellen voor verbetering van de werkomstandigheden. Twee citaten waar dit politieke kleurverschil duidelijk uit naar voren komt zijn de volgende: 'Ik zeg investeer in je personeel (...), zorg voor ze (...), pers ze niet uit, verbruik ze niet, maar gebruik ze tot wederzijds voordeel' en: 'Voorstellen voor verbetering van de werkomstandigheden, verlaging van de werkdruk (...) je hoeft er bij Fortuyn niet om te komen (Marijnissen, 2002: 130). Wie heeft in deze discussie gelijk? Is het inderdaad een kwestie van 'aanstelleritis' of is het een hoge werkdruk die mensen werkzaam in de collectieve sector 'het bed injaagt'? Als er daadwerkelijk sprake is van aanstellerij, zou je mogen verwachten dat er bij organisaties en instellingen in de collectieve sector in een bepaalde mate sprake is van een 'collectief gedogen' van ziekmeldingen. Er is met andere woorden sprake van een relevante verzuimcultuur. Daarentegen mag je uitgaande van de opvattingen van politicus Marijnissen eerder verwachten dat een te hoge werkdruk van verklarende invloed is op de hoogte van het ziekteverzuim. Een dergelijk verschil in interpretatie van oorzaken van het ziekteverzuim in de collectieve en private sector vraagt er mijns inziens om wetenschappelijk onderzocht te worden op feitelijke juistheid. In het vervolg van dit artikel zullen de twee perspectieven op ziekteverzuim worden getoetst aan de empirie.

Analyse van secundaire bronnen

Voordat we van start zijn gegaan met het daadwerkelijke onderzoek zijn eerst een aantal secundaire bronnen geraadpleegd. Wellicht zijn immers (een aantal)

leritis?

antwoorden al bij voorbaat te vinden in eerder verzameld materiaal. In het *'Sociaal en cultureel rapport 2002 : de kwaliteit in de quartaire sector'* van het Sociaal en Cultureel Planbureau komen echter een aantal meetproblemen naar voren om een adequate vergelijking te kunnen maken tussen de publieke en private sector. Zo wordt het ziekteverzuim bij de overheid en het bedrijfsleven via twee afzonderlijke onderzoeken vastgesteld. Het maken van een goede vergelijking tussen de publieke en private sector is derhalve moeilijk. Uit een onderzoek door de Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek (1998, in: SCP p. 139-140) blijkt dat mensen in de publieke sector vaker verzuimen, maar dat dit niet vaker dan in andere sectoren iets met het werk te maken heeft. Dit onderzoek lijkt de gedachtegang van Fortuyn te bevestigen dat het in de collectieve sector niet minder prettig werken is dan in de private sector. Dit zou er derhalve op kunnen wijzen dat er toch sprake is van een vorm van aanstellerij.

Het onderzoek

Om de vraag te beantwoorden in hoeverre de verschillen in ziekteverzuim tussen de publieke en de private sector zijn terug te voeren op differentiaties in verzuimcultuur of werkdruk hebben we vorig jaar een vergelijkend onderzoek verricht. We hebben ons in het onderzoek beperkt tot de publieke deelsector gemeenten en de private sector. De keuze voor de sector gemeenten is te rechtvaardigen daar het ziekteverzuim tussen 1996 en 2000 relatief fors is gestegen (een relatieve stijging van 35 %), terwijl in het openbaar bestuur in het algemeen juist gunstige baankenmerken domineren. Een ander selectiecriteria is dat de organisatie van voldoende omvang is. Omdat de organisatiegrootte positief samenhangt met ziekteverzuim en om de vergelijkbaarheid tussen de organisaties te vergroten, moet iedere organisatie minstens 100 medewerkers in dienst hebben. Daarnaast nemen in het meest ideale geval identieke organisaties aan het onderzoek deel. Organisaties kunnen immers verschillen naar diverse kenmerken: organisatiedoelen, strategie, structuur, technologie, de rol die werknemers in de organisatie spelen en cultuur. Op basis van pragmatische overwegingen was het vinden van drie vergelijkbare organisaties echter niet haalbaar. In het kader van de

centrale probleemstelling is dit geen groot probleem. Als de politieke oordeelsvorming van Pim Fortuyn of Jan Marijnissen juist is, geldt deze ook in het geval van de geselecteerde organisaties. In totaal hebben twee grootstedelijke gemeentelijke diensten en een beursgenoteerde private onderneming aan het onderzoek deelgenomen. Omwille van de anonimiteit worden de drie organisaties aangeduid met de namen 'Publiek 1', 'Publiek 2' en 'Privaat 1'. Voor de beantwoording van de probleemstelling is gebruik gemaakt van vragenlijsten en informatie uit de personeelsinformatiesystemen. Het moge tot slot wel duidelijk zijn dat de bevindingen specifiek kunnen zijn voor de drie geselecteerde organisaties. De statistische generaliseerbaarheid van de onderzoeksresultaten is derhalve beperkt. We richten ons echter niet op generalisatie maar op toetsing van twee rivaliserende politieke uitspraken.

Om inzicht te krijgen in de invloed van het construct 'werkdruk' op ziekteverzuim, is per organisatie een multiële regressieanalyse (MRA) uitgevoerd. Deze onderzoeksmethode maakt het mogelijk om de invloed van verschillende groepen variabelen op ziekteverzuim te analyseren. Allereerst zijn de demografische factoren getoetst. Van deze factoren (bijvoorbeeld 'geslacht', 'leeftijd' en 'functieniveau') is immers bekend dat ze verzuimgerelateerd zijn. Vervolgens is het model werkdruk toegevoegd en tot slot het model verzuimcultuur. De werkdruk is geoperationaliseerd op basis van een combinatie van drie bekende en algemeen toepasbare vragenlijsten. Om het begrip verzuimcultuur te meten, is een onderzoeksmodel geconstrueerd waarin het gedeelde waarden- en normenpatroon ten aanzien van ziekmelden binnen de werkcontext centraal staat. Uit de onderzoeksresultaten blijkt dat werkdruk in de gevallen dat het model significant is, geen significante invloed heeft op ziekteverzuim. Van de veronderstelling van politicus Jan Marijnissen kan derhalve afstand worden genomen. Met betrekking tot de verzuimcultuur blijkt uit de analyses dat de verzuimcultuur in een tweetal gevallen een significante invloed heeft, te weten bij organisaties 'Publiek 1' en 'Privaat 1'. Bij organisatie 'Publiek 2' blijkt de verzuimcultuur geen significante voorspeller van verschillen in verzuimgedrag te zijn. De veronderstelling van de politicus Pim Fortuyn dat de verzuimcultuur een verklarende factor is bij het verklaren van het hoge ziekteverzuim binnen de collectieve sector lijkt derhalve

op basis van de onderzoeksbevindingen eveneens niet correct te zijn.

Conclusies en beleidsimplicaties

Een eerste belangrijke conclusie die we op basis van de uitkomsten van de analyses kunnen trekken, is dat de verschillen in ziekteverzuim tussen de quartaire deelsector gemeenten en de private sector niet zijn terug te voeren op differentiaties in werkdruk. In geen van de gevallen is een significant effect van werkdruk op ziekteverzuim vastgesteld. Daarnaast blijkt de verzuimcultuur een significante voorspeller van de verschillen in ziekteverzuim te zijn in zowel de publieke als de private sector. Bovendien is geen duidelijk onderscheid te maken indien de afzonderlijke regressiecoëfficiënten van de variabelen die tezamen de begrippen 'werkdruk' en 'verzuimcultuur' vormen, geanalyseerd worden. In het kader van de maatschappelijke en politieke discussie rond de sociale zekerheid in Nederland zijn dit relevante bevindingen. Ziekteverzuim is niet simpelweg te herleiden tot slechte arbeidsomstandigheden of een vorm van 'aanstelleritis'. In de verklaring van de hoogte van ziekteverzuim spelen veel verschillende factoren een rol van betekenis. Net als veel andere sociale wetenschappers blijf ik dan ook pleiten voor een integrale aanpak van ziekteverzuim. Werkgevers, werknemers en politici moeten zich met andere woorden blijven inspannen op alle fronten (wetgeving, kwaliteit van de arbeid en persoonsgebonden factoren) tegelijk. Wat dat betreft lijkt het huidige sociaal-economische beleid dat gericht is op preventieve activiteiten én wettelijke prikkels als verlenging van de verplichte loondoorbetaling voor werkgevers en aangescherpte verantwoordelijkheid

voor werknemers een realistische stap in de juiste richting. Waar het kabinet-Balkenende-II met haar nadruk op 'eigen verantwoordelijkheid' mijns inziens wel aan voorbijgaat, zijn de slechts geringe mogelijkheden die veel arbeidsongeschikten hebben op de arbeidsmarkt. Wellicht moet de discussie om binnen (grote) organisaties dwingend een bepaald percentage werplekken te creëren voor arbeidsongeschikten, opnieuw worden aangegaan. Tot slot moeten plannen die zich eenzijdig lijken toe te spitsen op verdere versobering van de sociale zekerheid (zoals het idee van een referte-eis bij WAO-uitkeringen) altijd met de nodige terughoudendheid worden ontvangen. Eenzijdige oplossingen bestaan niet. Ook de in dit artikel geschetste uitkomsten van het empirische onderzoek laten zien dat de sociale werkelijkheid nu eenmaal complexer in elkaar zit dan sommige politici ons wel eens willen doen geloven.

Drs. Fabian Dekker is socioloog

Literatuur

1. F.P.S. Dekker - *Ziekteverzuim; een kwestie van aanstelleritis : een sociologisch onderzoek naar de invloed van verzuimcultuur en werkdruk op ziekteverzuim*. - Doctoraalscriptie Erasmus Universiteit Rotterdam, 2004.
2. W.S.P. Fortuyn - *De puinhopen van acht jaar paars : een genadeloze analyse van de collectieve sector en aanbevelingen voor een krachtig herstelprogramma*. - Uithoorn/Rotterdam: Karakter Uitgevers/ Speakers Academy Uitgeverij, 2004
3. J. Marijnissen - *Schrone rijkdom : de erfenis van acht jaar paars*. - Rotterdam : Ketch-up Press, 2002
4. SCP - *Sociaal en cultureel rapport 2002 : de kwaliteit van de quartaire sector*. - Rijswijk : SCP, 2002

SISWO/Instituut voor maatschappijwetenschappen
Plantage Muidersgracht 4, 1018 TV Amsterdam
tel. 020 5270600, fax 020 6229430
e-mail: siswo@siswo.uva.nl
internet: <http://www.siswo.nl>

Gebruiken van Europese data Jaarbeurs Utrecht, 26 april 2004

Het Wetenschappelijk Statistisch Agentschap, dat is opgericht door NWO, organiseert in samenwerking met SISWO een gebruikersdag over de zogeheten European Social Survey (ESS). De ESS is gericht op verschillende thema's die hoog staan op de agenda van politici en wetenschappers: politieke en maatschappelijke participatie, asielzoekers en dagelijkse leefomstandigheden. Over deze onderwerpen zijn ongeveer 50.000 mensen in 23 landen in Europa ondervraagd. Op deze gebruikersdag wordt specifiek ingegaan op de wetenschappelijke achtergronden, de bijzondere methodologische kwaliteit en allerlei mogelijkheden inzake het gebruik van de data van de eerste ronde van dit onderzoek (2002). Doel van de gebruikersdag is om kennis en ervaringen uit te wisselen en het gebruik van het ESS-data te stimuleren. Als kapstok voor deze uitwisselingen wordt een aantal presentaties gehouden. De inhoud

van de presentaties is gericht op alle gebruikers en mogelijke gebruikers van ESS data. Hierin wordt dus zowel ingegaan op de setting van het ESS als op voorbeelden en mogelijkheden van gebruik. Programma:

- Geschiedenis en organisatie van het ESS - Ineke Stoop (SCP)
- Thema's en methodologie van het ESS I - Peer Scheepers (KUN, FSW)
- Dataverzameling voor het ESS - Peter Willems/Kamiekie van der Riet (GfK)
- Evaluatie data kwaliteit ESS - Michel Philippens (KULeuven, Sociologie)
- Context informatie voor ESS - Ineke Stoop (SCP)
- Experimentele designs in ESS - Willem Saris (UvA, PSCW)
- Heeft Europa een gemeenschappelijke politieke cultuur? - Jacques Thomassen (UvT, BSK)
- Thema's en methodologie van het ESS II - Rob Eisinga (KUN, FSW)

De gebruikersdag wordt gehouden in de Jaarbeurs Utrecht. Aanmelding via kleijer@siswo.uva.nl of wsa@nwo.nl. Meer informatie bij Karel Pagrach (WSA), t: +31 (0)70 344 09 27, wsa@nwo.nl, www.nwo.nl/wsa of Henk Kleijer (SISWO), kleijer@siswo.uva.nl. Meer informatie over ESS via www.europeansocialsurvey.org.

Martijn Wit,
Faculteit Bestuur,
Bedrijf en
Technologie,
Universiteit Twente

In de ban van moderniteit

De sacralisering van het zelf en computertechnologie
Stef Aupers
Amsterdam : Aksant, 2004. – 181 p. – ISBN 905260133X, €20,-

Max Weber meende dat het moderne Westerse wereldbeeld wordt gekenmerkt door een scheiding van de wereld en de zin van de wereld. De wereld is berekenbaar en beheersbaar geworden: er schuilt geen diepere betekenis achter. Deze 'onttovering' hing volgens Weber samen met de met de opkomst van protestantisme, kapitalisme, wetenschap en technologie. De Rotterdamse socioloog Stef Aupers vraagt zich af hoe in dit opzicht dan de opkomst van alternatieve spirituele religies te verklaren is, zowel in Webers tijd als tegenwoordig. Hij deed hiertoe onderzoek naar esoterische bewegingen in het hart van de moderne technologische, kapitalistische samenleving: grote bedrijven in Nederland en ICT-specialisten in Silicon Valley. Hieruit blijkt dat 'het zelf' en technologie beide het object zijn van verering. Juist door het vervreemdende en onttoverde karakter van technologie zoekt men een toevlucht tot 'de diepere lagen van het zelf'. De toenemende onbeheersbaarheid en onberekenbaarheid van technologie leidt er tegelijkertijd toe dat daar magische eigenschappen aan worden toegeschreven. Volgens Aupers zijn we weliswaar verdreven uit de 'natuurlijke tovertuin', maar krijgen we nu steeds meer te maken met een 'digitale tovertuin'.

In de houdgreep van de tijd

Onze omgang met de tijd in een consumptieve cultuur
L. Laeyendecker en Marthy P. Veerman
Budel : Damon, 2003. – 239 p. – ISBN 9055734950, €15,90

Het *Multidisciplinair Centrum voor Kerk en Samenleving* fungeerde tot enkele jaren geleden als een soort wetenschappelijk bureau voor de kerken. Vanwege geldnood moest het centrum worden opgeheven, maar een reservefonds maakte nog een laatste project mogelijk: een onderzoek naar de hedendaagse tijdsdruk. De publicatie *In de houdgreep van de tijd* is hier het product van. Het boek begint met enkele hoofdstukken over de geschiedenis van de tijdsbeleving van de oudheid tot de moderniteit. Dit is een geschiedenis van toenemende tijdsdruk en disciplinerende uitvinding en verbreiding van het mechanische

uurwerk is hierin van doorslaggevend belang geweest, evenals het 'instrumenteel activisme' en de 'doelrationaliteit' van de moderne Westerse cultuur. In het empirische deel van de studie wordt ingegaan op de tijdsdruk in de hedendaagse Nederlandse samenleving aan de hand van onderzoek naar statistieken over arbeidstijd en vrije tijd, het politieke 'debat over tijd' en de rol hierin van de sociale partners. Tot slot wordt aandacht besteed aan de tegengeluiden van onder andere de kerken. Het zal niet verbazen dat de auteurs kritisch staan ten opzichte van dit tijdsregime. Ze eindigen met een voorzet voor een aanpak van dit probleem.

Geweld en conflict

Het ontstaan en verloop van burgeroorlogen, etnische strijd en terrorisme
Sjo Soeters
Amsterdam : Boom, 2004. – 143 p. – ISBN 905352987X, €19,90

Het boekje *Geweld en conflict* is min of meer een inleiding in de conflictstudies. Het ontstaan van conflictsituaties wordt beschreven aan de hand van een aantal 'macrofactoren' die op de lange termijn van invloed zijn en 'microfactoren' die op de korte termijn tot uitbarstingen kunnen leiden. Als voorbeelden van macrofactoren noemt Soeters een zwakke maatschappelijke ordening, een 'minder ontwikkeld beschavingsniveau', de rol van geweld in cultuur en de bureaucratisering van geweld. Voorbeelden van microfactoren zijn onder meer de mate van groepsbinding en de aanwezigheid van een sterk leiderschap. Het boek is schetsmatig en biedt geen nieuwe inzichten, maar daar is het volgens de auteur ook niet voor bedoeld.

Politiek in de multiculturele samenleving

Huib Pellikaan en Margo Trappenburg (red.)
Amsterdam : Boom, 2003. – 244 p. – ISBN 9053528768, €24,50

Wat doet de politiek met de multiculturele samenleving? En wat doet de multiculturele

samenleving met de politiek? Deze twee vragen staan centraal in de bundel *Politiek in de multiculturele samenleving*. Wat betreft de eerste vraag kan uit dit boek geconcludeerd worden dat opeenvolgende Nederlandse regeringen achteraf gezien op een aantal punten een verkeerd beleid hebben gevoerd, ook in vergelijking met andere West-Europese landen. Wat betreft de effecten op de politiek is er sprake van een verschuiving richting een sceptische houding inzake de multiculturele samenleving. In het interessante slothoofdstuk geven de redacteurs een voorzet voor een politieke theorie over gesloten gemeenschappen in een open samenleving. Als 'minder gelukkig' antwoord hierop noemen de auteurs de 'ramkoers' van onder meer Paul Cliteur. Dit kan ertoe leiden 'dat de allochtone minderheid zich vernederd gaat voelen'. Het is dit soort oneigenlijke argumenten waardoor Cliteur zich niet veel later genoopt heeft gevoeld zijn bijdrage aan deze discussie te beëindigen.

Opstand der burgers

De Fortuyn-revolte en het demasqué van de oude politiek
Civis Mundi jaarboek 2004
S.W. Couwenberg
Budel : Damon, 2004. – 256 p. – ISBN 9055734802, €16,95

Wim Couwenberg werpt een terugblik op de 'Fortuyn-revolte' en een blik vooruit op de mogelijkheden voor de voltooiing van deze 'Nieuwe Politiek'. Deze politiek bestaat volgens Couwenberg in de verschuiving van een partijdemocratie naar een kiezersdemocratie, een verschuiving van vastgeroeste ideologieën naar een dynamisch en eclectisch beleid. Couwenbergs boek wordt aangekondigd als het 'sluitstuk van zijn kritische betrokkenheid bij de naoorlogse politieke ontwikkeling'. Hij schrijft dat hij zijn visie 'zo goed mogelijk tracht te verantwoorden'. Als hiermee wordt bedoeld dat analytisch in plaats van politiekgemotiveerd naar de gebeurtenissen van de afgelopen twee jaar wordt gekeken, dan is dit niet gelukt. Een voorbeeld is het veelvuldige en vaak irrelevante gebruik van het negatief bedoelde adjectief 'links'. Als het bijvoorbeeld gaat om de opheffing van het taboe op de discussie over migratie en religie, wat Couwenberg terecht aanmerkt als een van de grote verdiensten van de Fortuynrevolte, dan werkt het onderscheid tussen links en rechts alleen maar verduisterend. Was het niet de SP die in de jaren tachtig het voortouw nam in migratiediscussie? En is niet 'klein rechts' nogal eens gevoelig voor religiekritiek?

Voor leden van de Nederlandse Sociologische Vereniging (NSV), de Vereniging voor Culturele Antropologie en Sociologie van Niet-Westerse Samenlevingen (VCA/SNWS) en de Sectie Praktijk Politicologie van de Nederlandse Kring voor Wetenschap der Politiek (NKWP) is het Facta-abonnement in 2003 bij het lidmaatschap inbegrepen.

CA/SNWS

Antropologische Beroepsvereniging CA/SNWS, secretariaat NVMC, p/a Plantage Muidergrecht 4, 1018 TV Amsterdam, tel. 020 5270657, fax 020 6229430, e-mail: nvmc@siswo.uva.nl

Overleg- en informeermiddag' over de invoering van de Bachelor Masterstructuur

Amsterdam, 25 mei (Binnengasthuisterrein, zaal 229 - Oudezijds Achterburgwal 237, van 13 uur tot 17 uur)

Op woensdagmiddag 25 mei aanstaande organiseert de ABV een 'overleg- en informeermiddag' over de invoering van de Bachelor/Masterstructuur op de antropologieafdelingen van de Nederlandse universiteiten. Daarvoor worden de onderwijsmanagers/coördinatoren van de Bachelor- dan wel Masteropleiding van de antropologieafdelingen uitgenodigd, en zijn ook overige belangstellenden welkom.

De invoering van deze nieuwe studiestructuur plaatste de vijf antropologieafdelingen op de UU, KUN, RUL, UvA en VU voor geheel eigen problemen. Onderdeel van de klassieke doctoraalopleiding was immers altijd een veldwerk- of stageperiode, meestal samengaand met een individueel onderzoek dat meestal uitmondde in de eindschrijft. De duur van deze veldwerk/stageperiode was meestal in het studieprogramma wel bepaald, maar er bestond vaak flexibiliteit met betrekking tot de wijze waarop studenten e.e.a. invulden. Op de meeste afdelingen/faculteiten was er daarnaast, ter financiële ondersteuning van de studenten, een (bescheiden) fonds aanwezig. Deze praktijk kon niet onveranderd gehandhaafd blijven: het

Masterprogramma van één jaar staat minder flexibiliteit toe, en het veldwerk staat sowieso op gespannen voet met de invulling van een volwaardige invulling van het cursorisch deel van dat ene jaar en met de noodzakelijke tijd voor de 'Master-Thesis'. Bij het inzetten van de beschikbare gelden voor de Masterstudenten werd het bovendien voor veel afdelingen en/of faculteiten moeilijk om een veldwerk- of stageonderdeel in de Bachelor te arrangeren. Tegelijkertijd menen veel antropologen dat zonder zo'n veldwerkervaring eigenlijk niet van een 'volwaardige' antropologieopleiding gesproken kan worden. En naast de genoemde deden zich nog andere, op het curriculum betrekking hebbende en praktische en organisatorische problemen voor. Per antropologieafdeling in den lande heeft men oplossingen voor deze problemen gezocht, of gaat de zoektocht door. Een overzicht van deze oplossingen en de achterliggende overwegingen bestaat echter niet.

Het doel van de voorgenomen bijeenkomst is het uitwisselen van de genomen besluiten over en ervaringen met betrekking tot de invoering van BaMa in antropologie, en van elkaar te leren.

Het wordt een 'rondetafelgesprek', waarbij in eerste instantie een korte mondelinge toelichting wordt gegeven door de onderwijsmanagers/coördinatoren. In een virtueel iets 'wijder' cirkel bevinden zich één of twee overige afgevaardigden van iedere afdeling, een afvaardiging van LASSA: de Nederlandse antropologiestudenten, en overige belangstellenden. Een ABV-bestuurslid zal als voorzitter fungeren,

Na een 1e ronde van korte presentaties over de stand van zaken bij de vijf afdelingen en een 2e ronde bestaande uit een studentenreactie, is er vervolgens ruimte voor uitwisseling van commentaar, suggesties, en eventueel afspraken.

De uitnodigingen zijn inmiddels verzonden. Andere geïnteresseerden kunnen contact opnemen met: Ton Salman, e-mail: aj.salman@fsw.vu.nl of Geert Mommersteeg, e-mail: G.Mommersteeg@fss.uu.nl

Facta - aanwijzingen voor auteurs

Beperk uw artikel tot maximaal 2000 woorden.

- Kopij aanleveren via e-mail (facta@siswo.uva.nl) met vermelding van adresgegevens en telefoonnummer. Insturen op papier - met bijvoeging van een diskette - kan ook.
- Gebruik bij het intikken zo min mogelijk functies en géén eigen paginaopmaak.
- Literatuurverwijzingen en noten als platte tekst onder het artikel opnemen.
- Aan het eind enkele persoonlijke gegevens opnemen (functie, discipline, werkplek o.i.d., eventueel e-mailadres).
- De redactie redigeert het artikel en maakt de koppen, de tussenkoppen, de lead en de quotes.
- De redactie behoudt zich het recht voor bijdragen te weigeren.
- Van geaccepteerde artikelen vervalt het auteursrecht aan de uitgever.
- De redactie heeft het recht bijdragen weer te geven op haar website: www.maatschappijwetenschappen.nl.
- Auteurs van aangeboden artikelen mogen de inhoud daarvan pas in de openbaarheid brengen na definitieve afwijzing dan wel publicatie in Facta.